

Ms 5464/164

BOKOR PÉTER beszélgetése MESTER MIKLÓSSAL

az 1944 évi emlékeiről.

Színhely: Budapest, V. Veres Pálné u. 4-6. I. em. 2/a sz. alatti lakás.

Időpont: 1977 február 28. /hétfő/ (1)

501. A beszélgetésben a Magyar Tudományi Akadémia egykori elnökeinek, dr. Rusnyak Istvánéknak és családjáéknak, mint 1944-évi üldözötteknek, deportáltaknak - a megmentésért is megemlékezés története. 47. oldal

Meghagyás: A beszélgetés adatait érdeklődők, kutatók csak 1984-étől használhatják fel.

Mester Miklós
Budapest, 1981. V. 6. —

egy nagyon megdöbbentő következtetésre is jutottam az emlékek összefüggéseinek vizsgálatánál. De nem csak engem foglalkoztat ez az esztendő, hanem látjuk, rengeteg könyv jelent és jelenik meg, és akik nem irnak róla, azokat is nagyon foglalkoztatja. Még eleven a sebhely nagyon sok embernek a lelkében. Most, akik ezzel az évvel és kérdéssel foglalkoznak az irodalomban, meg kell említenem Bibó Istvánt és Száraz Györgyöt. Én kb az ő utjukon járok. Amilyen lelki válságon Bibó István átesett 1948-ban, és ezt akkor egy nagyon szép ^{beszűletés önkritikai szellemben írt} tanulmányban bizonyította, és sajnos, annak a tanulmánynak semmi visszhangja akkor nem volt, és amit most Száraz György "Egy előítélet nyomában" c. könyvében írt, és szerencsére ennek már nagyobb visszhangja is volt, én most szintén ezen az úton szeretnék haladni. Tehát nem vagyok közömbös, amikor beszélek, de tárgyilagosságra törekszem, mert tulajdonképpen ez a közérdek. Most mivel szolgálhatok én itt valami újat? Emlékeimből mozaikokat fogok bemutatni, és ezekből a mozaikokból össze lehet állítani a történelmi tablót. Egy történelmi képet, természetesen részletet csak, ennek az évnek a történetéből.

Miután ezeket most már elmondtam, kezdjük az első mozaikkal, a feladott kérdés megválaszolásával. 1944 március 19-e vasárnap. Én akkor reggel, most már pontosan nem tudom az időt, de kora délelőtt a Magyar Színház erkélyén, az első sorban középen ültem. A színpad nyitott volt, egy nagy téglalakú asztal mellett üres székek álltak. Akkor kezdődött a Magyar Megújulás Pártnak, az Imrédy pártnak az országos ülése. Antibolsevista gyűlés címet adták kifelé az összejövetelnek. Amikor ott ültem, még nem tudtam, hogy milyen tragédia játszódott le az országban. Én nem tudtam, sem azok, akik körülöttem ültek. A hangulat nyomasztó volt, mert olyanok voltak a háborus események, hogy mindenki bizonytalanul érezte magát. Vártuk, hogy mit kapunk a színpadról, mit mondanak a vezetők. Én különösképpen két emberre voltam kíváncsi, Imrédy Bélának a program beszédére és egy székely falusi embernek, kigazdának a beszédére, Szakács Balázs, csikszentmiklósi kigazdáéra. Ő ugyanolyan székely kigaz-

da ember volt, mint az édesapám, és egyuttal kitűnő népszónok is. Ő vezette a Csik megyei Magyar Megújulás Pártját. Szakács Balázst onnan ismertem, hogy a fia egyetemi hallgató volt, aki valószínűleg most is él, és esetleg hallja ezt a beszélgetést, és aki akkor az általam vezetett Székely Diákokotthonban lakott, Budapest, VI. ker. Vilmos császár ut 55. sz. alatt, jelenleg Bajcsy Zsilinszky ut 55. sz. Ott ültem tehát középen, jól ráláttam a színpadra, és emlékszem arra, amikor bejöttek a szereplők, akik között néhányan voltak olyanok, akik ebben az esztendőben, mint politikusok vezető szerepet játszottak. Tehát ott volt Imrédy Béla, nyugalmazott miniszterelnök, ő volt a párt elnöke. Jött Rátz Jenő, nyugalmazott honvédelmi miniszter, aki a párt alelnöke volt. Ott volt Jaross Andor, nyugalmazott miniszter, Kunder Antal nyugalmazott miniszter, Rajniss Ferenc képviselő, publicista és Oláh György szintén képviselő és publicista. Ott volt Vincze András ny. tábornok, aki később Kárpátalja kormányzói biztosa lett.

A 0045/3

B.: -Kunder után ki következett?

M.: -Ugy emlékszem Rajniss Ferenc képviselő és publicista, utána Oláh György szintén képviselő és publicista, majd Vincze András nyugalmazott tábornok, aki, mint említettem később Kárpátalja kormányzói biztosa lett. Nagyon kíváncsi voltam Imrédy programbeszédére, a többi beszédre is, de azokról kevésbé. Főként érdekelt az, hogy az a székelyföldi kisgazda, Szakács Balázs mit fog mondani, mert ő előzőleg velem beszélt. Most nem tudom elmondani egyenként, hogy kik beszéltek és mit, de a lényegre emlékszem, mert egy általános frázist hangoztaott mindenki. A frázis így hangzott: "Győzelem, vagy halál." A front már közel volt Magyarországhoz, nyomasztó volt a hangulat, és inkább arra törekedtek a szónokok, hogy az embereknek azzal erősítsék az önbizalmát, ami szerintem helytelen módszer volt, hogy ijesztették őket. Ismétlem, volt egy jelszó; "győzelem, vagy halál". 1945 után találkoztam Szinyei Merse Jenővel, akivel

jóban voltam, nyugalmazott vallás-és közoktatásügyi miniszter volt. Ő azt kérdezte tőlem, mondjam meg neki, ezt a jelszót Imrédy adta-e ki? Én azt mondtam, nem tudom biztosan, de azt tudom, hogy ezt a pártban hangoztatták mindenfelé. Szinyei nagyon csodálkozott azon, hogy egy ilyen jelszót állandóan hangoztatott a pártban. Szerintem Imrédy intelligenciája csődöt mondott. Tehát ezt a tónust ütötte ott meg minden szónok. A hatást úgy láttam, hogy ennek következtében inkább az emberek lehangolódtak, mintsem a harci kedvet vitték volna magukkal a beszédek után. Kíváncsi voltam Szakács Balázs beszédére, és azt azért is jegyeztem meg, amit elmondott, mert láttam, hogy ez az egyszerű ember élményszerűen beszél. Ő azt mondta, hogy az ország legtávolabbi megyéjéből jött, Csik megyéből, és elmondja őszintén, milyen ott a helyzet. A front nem messze van már Csik megyétől, és úgy néz ki Csik megye már, mint egy ka^tonai tábor. Már viszik el az embereknek a fogatait, lovait, nála is ~~sz~~orra kerül már a beadás. Azt mondta, hogy az emberek vágnak a békére. Ő megmondja őszintén, a maga részéről átélte az I. világháborút, és az volt a legsúlyosabb élménye, hogy Csikból 1916-ban el kellett menekülnie a ^{székely} népnek a románok betörése miatt. Most egy vigasza van, az, hogy talán ez a tragédia ebben a háborúban a románok és a magyarok között nem fog megismétlődni. Még azt is mondta, hogy ott Csik ^{MEGCSALTA SZYNYEI} megyében erődvonalat építenek, és talán lehet bizni abban, hogy itt a védekezést meg lehet szervezni és közben valami kiegyezés létre fog jönni.

B.: - Így határozottan a megegyezésről beszélt?

M.: - Így mondta. Meg voltak döbbenve az emberek ottan. A pártsajtó, a Nemzetőr meghamisította Szakács Balázs beszédét. Erre nagyon pontosan emlékszem, és arra is, ami a beszéd alatt történt. Mikor Szakács Balázs beszélt, bejött egy rendőrtiszt a szinpadra a szinpad háttéréből. Nagyon pontosan emlékszem, kard volt a rendőrtiszt oldalán, és a rendőrsapkát oldalt a kezében tartotta. Valósággal lábujjhegyen ment Imrédyhez, és a fülébe sugott valamit, röviden. Imrédy válaszolt. Nem tudni, hogy mit.

Majd a rendőrtiszt ugyanolyan udvariasan visszament a háttérbe. Vége volt Szakács Balázs beszédének. Azonnal szünetet rendeltek el. Talán egy perc múlva elterjedt a hír, hogy megszállták Magyarországot a németek.

B.: - Eszerint Imrédy is ekkor értesült róla?

M.: - Én a tényt mondom el, és mondom továbbit is. Tehát a színpadról kivonult az elnökség. A függönyt nem csukták össze. Szabadon állt a színpad. Kb. a szünet 5, 6 percig tarthatott, és akkor Imrédy bejött a színpadra, és mögötte néhány lépésre álltak az elnökség tagjai. Össze-vissza. Ahogy láttam tétova magatartást tanúsított Imrédy. Bizonytalan volt a magatartása, néhány mondatot szolt és bezárta a gyűlést. Rendkívüli állapot következett be, még pontosan nem tudják a helyzetet, de fegyelmre van szükség. Majd a tagok meg fogják kapni a tájékoztatást. Ennyi volt az egész és bezárult a gyűlés. Hazamentünk. Én a Vilmos császár ut 55. alá. Ott laktam. Utközben gyalogoltam. Németet nem láttam az utcán. Nyomasztó hangulatot éreztem. Repülőgépek húztak el a levegőben. Otthon tudtam meg, hogy az anyósom Budáról hozzánk telefonált. Közölte, a Széna téren egy hatalmas tank áll, és gyerekarcu német katonák állnak a tank mellett. Ennyit tudtam meg március 19-én.

B.: - És aztán a nap folyamán, vagy az este folyamán sem kapott részletes hírt?

M.: Nem, semmit.

MAJDAH
KISVÁZSARAI SZÖVETSÉG
KÖZVÁLLALATI

B.: -Értem.

M.: - Imrédyvel nem lehetett és az elnökség tagjaival sem beszélni, mert olyan ideges hangulat volt. Komolyan nem lehetett beszélni senkivel. Én nem tudtam, nem sejtettem ennek igazi okát.

B.: -Értem. És mikor értesült Ön konkrétan arról, hogy megszállás következett be 19-én?

M.: - Én 1944 március 20-án. Ez számomra szintén nagyon emlékezetes nap, mert akkor délelőtti pártértekezlet volt az Imrédy-Pártban.

B.: - Hol tartották ezt az értekezletet?

M.: -Ezt VI. kerület Teréz körút 24 szám alatt, majdnem az Andrássy

utnál, a mai Népköztársaság ut mellett. Egy mozi van ott, nem abban a házban, a szomszéd házban. Teréz körút 24. Ott volt a párthelyiség, az első emeleten. Ott tartottuk az értekezletet. Nagyon izgalmas nap volt, még izgalmasabb, mint az előző. Bementem a pártértekezletre, mert telefonáltak, hogy azonnal menjek be.

B.: - Ez egy rendkívüli pártértekezlet volt?

M.: - Igen, rendkívüli pártértekezlet volt. Az előszoba már tele volt emberekkel. Mindenfelől jöttek, akik érvényesülni akartak. Minden időnek meg vannak az emberei, akik keresik a lehetőséget az érvényesülésre. Az értekezletre csak a képviselők mehettek be, és az elnökség tagjai, főként nyugalmazott tábornokok. Sok volt ilyen a pártban. Mindjárt kezdetben láttam, hogy nagyon ideges a hangulat. Imrédy is nagyon idegesen viselkedik, és ott a következőt tudtam meg. - Németh Andor Győr megyei képviselő, kivételesen nagyon intelligens dszentri. Később sem találtam semmi kompromittáló adatot a személyével kapcsolatban, már értem később alatt azt, hogy az eltelt 32 év alatt. Ő mondotta nekem: "-Gyere velem, majd mondok Imrédynek valamit."

A 0045/4

HAJDUK
MAGYARORSZÁG
KÖZTÁRSASÁG

B.: - Németh Andor tehát Önt kihívta?

M.: - Igen. Megszólított, hogy ő megy Imrédyhez, és valamit mondani akar Imrédynek. Tőle hallottam azt, hogy Bajcsy Zsilinszky Endrét letartóztatták. Ezt mondta Imrédynek, és azt is, hogy a Várban német tankok vannak, és a tankok csövei a Vár udvaron Horthy lakosztályának az ablakai felé irányulnak. Imrédy még idegesebb lett. Elkezdődött a pártértekezlet. Imrédy nyitotta meg. Olyan türelmetlenül beszélt, hogy kétségbe voltam esve, mert nem sok értelmét láttam annak, amit mond. A hang harsány volt. Valamire visszaemlékszem./Én is felszóltam ezen az értekezleten./ Imrédy támadott, támadta a kormányt. Azt mondotta, hogy a kormánypárt az oka hogy ide fajult a helyzet. Most rendkívüli helyzet alakult ki Magyarországon. Egy szóval sem mondta, hogy német csapatok jöttek be, hogy néme-

tek szállták meg Magyarországot.

B.: - Dehát ezt mindenki tudta ?

M.: - Tudta, ezt tudtuk, de a többiek ki is mondták. A tény az, hogy erről Imrédy egy szót sem szólt. Ugyanakkor bírálta a nyilasokat is. Szidta őket, kijelentette, velük közös frontot nem lehet létrehozni. Ennyi volt az egész, amire emlékszem. Még egy fontos dolog volt, amit mondott, és ez volt a pozitívum. A kormányzó iránt lojálisnak kell lenni, hangoztatta. És amikor ezt mondta, Rajniss Ferenc, kb. harmadik volt tőlem, ott ült a széken, az arca elé, a szája elé tette a kezét, és müköhögést imitált, és annyit mondott: "-No igen." -gúnyosan. Imrédy nem intette le Rajnisst. A következő szónok Jaross Andor volt. Ő már nyíltan megmondotta, hogy a németek megszállták Magyarországot, és Magyarország elveszítette szuverenitását. Véleménye szerint, úgy lehet segíteni a helyzetet, ha egy németbarát kormány alakul. Ebben az esetben kivonulnak a németek, és visszanyeri Magyarország a szuverenitását. Ez volt a lényeg, amit Jaross mondott.

B.: - ~~En~~ azt jelenti, hogy Jarosznak már voltak kapcsolatai a németekkel és tudott a németek intencióiról és követeléseiről?

M.: - Nyilván erre lehet következtetni, de azt, hogy ő közrejátszott abban, hogy a németek megszállták az országot, ezt nem merném állítani. Nem merném állítani, de ő már jobban informált ember volt és ezt az információját nyíltan közölte is.

ÁLLAMI
TÖRTÉNELMI
SZAKTUDOMÁNYOS
KÖNYVTÁR

B.: - Szó esett ott arról, hogy új német követ, illetve birodalmi követ került Magyarországra?

M.: - Szó sem volt róla.

B.: - Veessenmayer neve fel sem merült?

M.: - Még nem. Majd megmondom, hogy mikor hallottam először Veessenmayer nevről. Én azt mondom el most, ami az értekezleten történt. A következő szónok Rajniss Ferenc volt. Ő olyat mondott, ami ijesztésként hatott. Sürgette, hogy gyorsan kormányt kell alakítani, mert máskülönben nagy baj lesz. A következőt mondta: Pavelics csapatai Horvátország határán készen állnak, hogy bevonuljanak Magyarországra és a visszacsatolt területet

elfoglalják. Azt is mondta, hogy egy alakulat, egy kisebb horvát alakulat bejött Muraközbe, de kiharancsolták. Hogy ki parancsolt ki, nem tudom. Én akkor nem is gondoltam arra, ideges voltam. De így mondta: "kiharancsolták". Tiszó szlovák csapatai fölvonultak a szlovák határon, folytatta Rajniss. Készen állnak arra, hogy bevonuljanak Magyarországra és elfoglalják a visszakapott területeket. Romániáról azt mondotta, hogy ott még nincsenek csapatmozdulatok, mert óriási román csapatok vannak kint a fronton. De, ha itt egy pár nap eltelik, és nincs megoldás, kormányalakítás, azok is felvonulnak, és Észak-Erdélyt visszafoglalják. Vissza is kapják, ezt mondta. Máskülönben a keleti országrésszel megszűnt a kapcsolat. Kolozsvárral nem is lehet telefonkapcsolatot tartani, Tiszántullal sem. Ez volt az egész, amit Rajniss mondott. Utána következtem én. Nagyon ideges voltam, amikor fölálltam. Azt mondtam, hogy a pártunk most nagyon előtérbe került, de ezt nem a saját erejének köszönheti, hanem külső tényezőnek. Így nem értem azt, hogy mindenfelé csapkodunk, mert ilyen módon politizálni nem lehet. Erre Rajniss rám kiabált: "Mi ez kérem, mi van mögöttem?" Mondtam; "semmi, ez ténymegállapítás." Nagyon kértem, hallgassanak meg most már, ha ez a vád ért engem. Elmondtam, hogy a pártnak 44.000 tagja van összesen. Tömegei, ha arról lehet beszélni egyáltalán, csak a Székelyföldön, még hozzá Maros-Torda megyében vannak, a többi tag az értelmiségből kerül ki. Nagyon jó ^{szóval} ~~lesz~~, azt is elmondtam, hogy ha azok, akiknek választó kerületeik vannak és nem listás képviselők többet törődnek választóikkal, mint eddig. Nekem is kerületem van, a ráckevei kerületben vagyok képviselő, de tudom, hogy kb 6-an, vagy 7-en szintén egyéni választókerületi és nem listás képviselők. Mondtam, senki nem jár le a kerületébe a választói közé. Senkinek nincsen pártszervezete, nekem sincs, de legalább én a néppel tartom a kapcsolatot. Én nem félek egy következő választástól. Itt már támadtam, hogy nem mennek le a kerületükbe a képviselők és az emberek a következő választásnál senkivel sem fognak ^{szóba} állni. Ugyanakkor elmondtam, hogy egyet helyeslek, szolidárisnak kell lenni Horthy kormányzóval, mert hogyha ez nem jut nyilvánosságra, a pártban bomlás fog bekövetkezni. Nagyon sok jóhiszemű ember van a pártban

különösen az értelmiség köréből, akik ellenkező esetben kilépnek a pártból. Láttam, amikor ezeket mondtam, hogy Rácz Jenő, aki Imrédy mellett ült, állandóan nézte az óráját. Imrédyvel beszélt. Így befejeztem a beszédemet. Még lett volna mondanivalóm. Imrédy bezárta az ülést. Azt mondta, hogy majd folytatjuk másnap. Következő nap megadják az információt. Ezzel az én beszédem befejeződött. Megmondom, az én álláspontom az volt, hogy össze kell fogni a kormánypárttal. Most Horthy kormányzó mellé kell állni. Ezt meg akartam mondani, de nem tudtam megmondani. Bezárult az értekezlet, és ekkor Imrédy idegesen lejtett asztalától. Rajniss nem messze állt tőlem. Tőle azt kérde Imrédy: "Ki állította össze azt a ligát a le-tartóztatottakról?" Akkor Rajniss intett neki, hogy ne beszéljen olyan hangosan és hetykén azt mondta: "-Én nem. Én nem foglalkozom ilyesmivel." "-Azt tudom is, de mégis ki állította össze?" Erre Rajniss így szólt halkán sűgva: "-Bakó." Rajniss a száját kétoldalt tenyereivel elrejtette, amikor Imrédyvel szemben beszélt. Erre a mozdulatra most is emlékszem.

B.: - Hallotta is egy kicsit?

M.: - Hallottam is egy kicsit. Hallottam, láttam is. Szemben álltam Rajnissal. Utána a következő jelenetnek voltam a szemtanúja.

A 0045/5

M.: - Figyeltem. Az értekezlet befejezése után Rácz Jenő állandóan Imrédy sarkában volt. Hol hátulról, hol előlről, vonszolta a szó szoros értelmében és taszította Imrédyt: "-Béla menjünk, mert elfx fogunk késni." De Imrédy az előszobában is megállt. Láttam, nagyon ideges az arca, amikor elmentek. Őszintén megmondom, nem tudtam, hogy hová mentek. Engem akkor nem is érdekelt. Én eléggé ingerült voltam. Nekem hátsó gondolataim nincsenek. Nem tudtam, hogy ők hová mennek. Ezzel befejeződött az értekezlet és hazamentem.

B.: - Ez huszadikán volt?

M.: - Huszadikán volt, kérem. Sok választóm bejött ekkor a kerületből. Ke-

ból, hanem az egész magyarországi zsidóság megbizásából keresnek fel, és fontos dolgot akarnak velem közölni. Mindjárt "in medias res" elmondták, hogy Imrédy Bélával akarnak beszélni, és én közvetítem a tárgyalást a magyarországi zsidóság vezetősége és Imrédy Béla közt. Kérdeztem, hogy mi a céljuk?

B.: - Ki volt a másik?

M.: - Komoly Ottó. Nagyon köszönöm, hogy ezt kérdezte. Komoly Ottó mérnök, kiváló építész. Könyve is jelent meg. Különösen a szép családi házak építési mozgalmának volt a vezetője. De más könyvei is jelentek meg. Ő volt, Komoly Ottó, a Cionista Szövetség elnöke. "Miért akarnak Imrédyvel beszélni? Miért éppen vele? Mi történt?" - kérdeztem. Azt mondták, hogy a Sip utca 12-ben megjelentek a németek és közölték a hitközségi vezetőséggel, hogy ezután ők rendelkeznek velük. Most nagy az ijedelem, mert deportálástól félnek. Akkor hallottam először ezt a szót, hogy deportálás, a deportálás veszélyének kitett emberektől. Ők magyar állampolgárok, Magyarország rendelkezzen velük. Tudják jól, hogy Magyarország rendkívül nehéz helyzetben van. Vállalnak mindenfajta megszorító intézkedést, de Magyarországon és ne szolgáltatassák ki külföldre őket - hangoztatták. Ismét megkérdeztem, hogy miért éppen Imrédyvel akarnak beszélni? Ő posszibilis politikus ma, neki döntő szerepe van és lesz, ezt mondták. - Megmondtam nekik, hogy másnap reggel jöjjenek vissza. Én addig megpróbálok Imrédyvel beszélni. Elmentek. Én gyalog elindultam a Vilmos császár ut 55. számú lakásomból, irodámból a Teréz krt. 24-be. Nagyon vivódtam, hogy most mitévő legyek. Titokban mondjam meg Imrédynek, vagy pedig nyíltan az ügyet. Amikor a pártépület, a lakóház elé értem, úgy döntöttem, hogy ez olyan nagy jelentőségű dolog, hogy itt nem szabad diplomatáskodni, titkolózni, nyíltan kell beszélni. Ahol Imrédyt találom, meg fogom neki nyíltan mondani ezt az ügyet. Elő fogom adni. Fölmentem az első emeletre. Tömve volt már a nagyterem, tömve volt az előszoba, jöttek az emberek, akik érvényesülni akartak. Imrédy bent volt a saját szobájában. Egy nagy asztal mellett képviselők vették körül, és a vezetőségnek a tagjai, nyugalmazott tábor-

nokok, akik civilben voltak. Nagy vita folyt. Már az első napi szereplés után a személyem kipécézett személy volt. Mikor bementem Imrédyhez, a teremben hallottam a megjegyzést: "-Na, Benjámín hoz ismét valamit." Én ennyit mondtam: "-Hozok bizony! És nemcsak az elnöknek, nektek is." Odaálltam Imrédy elé az asztalhoz. "-Na, mi van?" - kérdezte tőlem. "-Sajnos, van egy súlyos dolog..." - Pontosan elmondtam azt, amit nekem Komoly Ottó és Molnár Endre mondtak. És még ennyit tettem hozzá: "-A Pesti Izraelita Hitközség Európa legnagyobb hitközsége, a legtekintélyesebb hitközsége, de most nem csak erről van szó, hanem több százezer emberről az egész ország területén." Megjegyzés hangzott el: "-Ugyan kérem, mi ez?" Engem nem érdekelt, hogy ők mit mondanak, az érdekelt, hogy Imrédy mit fog mondani. Amíg beszéltem, erre részletesen emlékszem, mert ez élmény volt számomra, Imrédy kopasz fejét lehajította, nézte az asztalt. Nem nézett velem szembe. Amikor befejeztem, fölemelte a fejét, széttárta a karjait, azt mondta: ^{"Sajnálom, nem tudok foglalkozni ezzel a dologgal."} "-Nem tudok foglalkozni ezzel a dologgal." En is azt mondtam: "-Én is sajnálom. Elviszem a választ, nem tehetek mást, nagyon sajnálom." Ujból hatalmas zsidongás keletkezett. "-Van nekünk más dolgunk, mindig ilyesmivel jössz" - mondták a többiek. ^{ERŐS HATAZÁS} Abban a pillanatban, amikor ez történt, látom, hogy Imrédy feláll az asztaltól. ^{ASZTAL} Kihuzza az asztalfiókot. Idegesen egy pisztolyt vesz ki onnan és a nadrágja zsebébe teszi. Furcsán ránézek, ő is rám. Azt mondja: "-Nem kell ezen csodálkozni. Ajánlom neked is és ajánlom mindnyájatoknak, pisztolyt hordjatok." "-Én nem hordok pisztolyt" - és ezzel kijöttem a teremből. Ez volt a másik ~~az~~ jelentős és emlékezetes nap számomra.

A 0045/6

B.: -21-e döntő eseményeivel végeztünk.

M.: -Igen.

B.: - 22-nél tartunk.

M.: - Tehát 1944 március 22. Visszajött hozzám Molnár Endre és Komoly Ottó. Várták a választ. Én őszintén, nyíltan megmondtam, hogy Imrédy nem hajlandó tárgyalni a zsidóság vezetőivel. Nagyon letörtek, mind a kettő

ott hagyott egy-egy tanulmányt, dedikálták nekem. Sajnos, elvesztek. 22-ike rá van írva mindkét tanulmányra. Én a napokkal egy kis tévedésben voltam, amit volt szives Ön most kiigazítani. Én mindig töprengtem azon, amíg a tanulmányok megvoltak, miért van a tanulmányokra 22-e írva. Most a rejtély az Ön segítségével megoldódott. Távozáskor Molnár Andre és Komoly Ottó azt mondták, hátha tudok én segíteni még nekik. Erre én azt válaszoltam: -"Nincs kilátás, hogy én valamilyen szerephez jussak most, akár mennyire is az Imrédy Pártban vagyok." Nem mondtam el nekik, hogy mi történt bent velem az Imrédy Pártban, csak azt mondtam, hogy nincs kilátásom. Ők le voltak sujtva, de mégis erősítették, úgy látják, hogy nekem valami szerepem lesz és akkor segítsek. Megígértem, ha lesz szerepem, segíteni fogok. 22-én délutánra nagyon rövid összejövetelt hívott össze a párt, és akkor már Imrédy közölte, hogy meg fog alakulni a Szójay-kormány. Ez 22-én délután volt. Csalódást láttam. Imrédy pályázott a miniszterelnökségre, de ő először nem is kapott szerepet a Sztójay-kormányban. Amit mondok, ezt talán nem tudják, Rajniss Ferenc szeretett volna vallás és közoktatásügyi miniszter lenni, de nevét meg sem lehetett volna említeni a kormányzó előtt. Amrózy megmondta, hogy ne merje senki a kormányzó előtt szavá tenni nevét, mert a kormányzó előtt Rajnissnak semmi tekintélye nincsen. ^{ALÁÍRTA} Ő semmilyen szerepet nem fog neki adni. Tehát csalódást láttam. Ugyanazt megismételték; hogy Szlovákiából, Horvátországból, Romániából milyen veszély fenyeget. Kérte Imrédy újból azt is, hogy mondjuk el kifelé, hogy Horthyval szolidáris a párt. Ez valóban megnyugvást jelentett a képviselőknek és kifelé a párttagoknak is. Ekkor még Imrédy nem volt a Szójay - kormánynak tudomásom szerint a tagja. Később került be, mint közgazdasági miniszter. Tehát a Szójay kormányba kezdetben bekerült a Magyar Megújulás Pártjából Rátz Jenő miniszterelnökhelyettesnek, nagyon fontos pozíció; Jaross Andor belügyminiszternek, döntően fontos, nagy felelősséggel járó pozíció és Kunder Antal kereskedelmi miniszternek. Ez utóbbi sem közömbös az akkori időkben. Politikamentesnek látszik, de ezen keresztül a politikai kapcsolatot nagyon lehetett akkor Német-

országgal gazdaságilag szolgálni. Szóval, ők jutottak be a kormányba és senki más. Szóba sem jöttem a kormánynál. Ez, amire emlékszem március 22-éről.

B.: - Parlamenti ülés mikor volt?

M.: - Igen, egy fontos dolog volt, ami még eszembe jutott. Ezen az összejövetelen újból Németh Andorral találkoztam. Azt kérdezte tőlem: - "Bent voltál a Parlamentben?" Mondtam: - "Nem voltam bent, nem tudtam bemenni." Ekkor ő mondta el nekem azt, hogy Közi Horváth József felszólalt, rázta az öklét és piros arccal, valósággal kiabálva kérdezte: - "Mi történik kérem, ebben az országban, itt törvényhozókat tartóztatnak le?" De ezt Németh Andor úgy mondta, hogy nemcsak én hallottam, hanem a többiek is. Elég nagy volt az ijedelem, mikor ő ezeket elmondotta, azok közt, akik nem voltak bent a parlamenti ülésen. Ime, erre a jelenetre emlékszem március 22-én.

B.: - Azt hiszem, ez egy fontos esemény.

M.: - Nagyon fontos esemény.

B.: - Ugy, ha nem tévedek, Közi Horváth József volt az egyetlen a Parlamentben, aki a Parlament fórumán tiltakozott a megszállás ellen.

M.: - Kérem, ő volt egyedül, aki ez ellen tiltakozott. Annak idején 1941-ben a háboruba lépés ellen senki sem tiltakozott a Parlamentben. Ez az igazság. Szóval, ez Közi Horváth részéről egy bátor kiállítás volt.

B.: - Ez kétségtelen. Hát kérem szépen, akkor most térjünk vissza, hogyan lett Önből mégis államtitkár ebben a kormányban?

M.: - Hogyan lettem államtitkár? Most pontosan a napokat nem tudom, de, hogy egymásután kikkel és mit beszéltem időrendben államtitkári kinevezésemig, 1944.IV. 30-ig, azt pontosan tudom. Tehát a következő fordulat úgy történt, ami vagy 23-án, vagy 24-én lehetett, hogy a Vigadó Kioszkban ültem és odajött egyik erdélyi képviselő társam, az Erdélyi Pártnak ügyvezető alelnöke, Albrecht Dezső. Máskülönben én az erdélyi pártiakkal nagyon jóban voltam. /35 képviselő tagja volt a pártnak./ Amit ők nem mondhattak el a Parlamentben, mert kormánypártiak voltak, azt én mint ellenzéki mind

elmondtam. Ezért, érdekes, nem nehezteltek rám. Én baráti kapcsolatban voltam velük. Persze volt olyan is, aki ellen személyi támadást intéztem. Azok haragudtak rám, de nem törődtem velük. Általában véve, különösen a fiatalabb erdélyi képviselőkkel baráti kapcsolatot tartottam és Albrecht Dezsővel is, aki a Hitel c. folyóiratnak volt a szerkesztője Kolozsváron. A lapban én is irtam a románokról tanulmányt. Albrecht a következő két meglepetést okozta nekem a Vigadó Kioszkban: - "Kérlek, azt mégsem kellett volna megtenni, hogy oda elmenjenek Imrédyék." Kérdeztem: - "Hová?" Így hallottam a választ: - "Veesenmayerhoz. Van az országnak kormányzója, először oda kellett volna elmenni." Akkor rémlett főm előttem, hogy a pártértekezlet után, 20-án, Rátz Jenő oda vitte Imrédyt. Veesenmayernél tárgyaltak. Albrechtnek azt mondtam: - "Nézd kérlek, én megmondom Imrédynek, hogy ez micsoda dolog..." Nagyon kért, hogy ne szóljak egyáltalán. Elég nehéz az ország helyzete, és tudom jól, hogy különösen az erdélyi magyarok helyzete milyen nehéz. Hallgatni kell, és őt ne szolgáltassam ki senkinek. - "Nem mondom meg, hogy te mondtad." Azt felelte: - "Kiveszik belőled, hogy honnan hallottad ezt a dolgot, akkor meg kell mondani." - "Gondolkozom még rajta, kérlek, hogy ezt szóvá teszem-e." Erre hozzátette: - "Mondok azért mást is." Üresen áll a vallás- és közoktatási minisztériumban a politikai államtitkári állás, és az az Erdélyi Pártnak van följárva. Mi nem fogjuk betölteni, benned megbizunk, vállald el." - "Ez érdekes fordulat, de nem lehet könnyen rá válaszolni. Még gondolkozom" - feleltem.

A 0045/7

M.: - Albrecht Dezsővel való beszélgetés után hazamentem, és telefonértesítést kaptam Zsindely Ferencről. Ő akkor nyugalmazott miniszter volt és előzőleg a Kállay-kormányban a tagja, és a kormánypártban nagyon befolyásos ember. Azt is tudni kell, hogy én a politikába mint képviselő, úgy kerültem be, hogy Zsindely Ferenc és felesége, Tüdős Klára 1939-ben támogattak. Ők ajánlottak Teleki Pálnak és így kaptam képviselőjelöltséget. Tehát én velük nagyon szoros kapcsolatban voltam, ami egy kicsit el-

hidegült, amikor az Imrédy-pártba a földreform elmaradása miatt a kormány-pártból átléptem. Én elismerem, hibát is követtem el, mert nem szóltam nekik, hogy átlépek. Tehát Zsindely telefonált másnap, vagy harmadnap, mindenestre ez azokban a napokban volt.

B.: - Még március volt?

M.: - Hozzávetőleg március, 24-25, ez akkor lehetett. Menjek a kormánypárt épületébe, az Akadémia utcába, ő velem sürgősen beszélni akar, kérte Zsindely. Másnap ez 25-én, 26-én lehetett, be is mentem. Ő a következőket mondta: /Zsindely egy kissé filozófikus ember volt./ - "Halála előtt senkiről nem mondok semmit. Azt tudod, hogy én hoztalak be a politikai életbe, és ott hagytad a pártot. Nem szóltál semmit nekem, ez őszintén szólva bántott. De nem szóltam semmit. Most milyen csodálatos, mert tudsz segíteni." - "Miben tudok segíteni?" - "Abban, hogy egy miniszteri biztosi kinevezésről van szó, és én azt egy kormánypárti kineveztetésével nem tudom elintézni, mert nem fogadják el. Milyen jó, hogy bant vagy az Imrédy Pártban. Most meg tudjuk tenni, hogy téged neveztetünk ki miniszteri biztosnak."

B.: - Öneki ebben a pillanatban mi volt a posztja?

M.: - Ő csak párttag volt, de előzőleg pártelnök és jó barátja Lukács Bélának, a kormánypárt elnökének.

B.: - A Magyar Élet Pártjának.

M.: - Igen, a Magyar Élet Pártja volt a legnagyobb párt, 210,220 képviselője volt. Az Imrédy pártnak összesen 25 képviselője volt. Ugyhogy a Sztójay-kormányban is az dominált tulajdonképpen és nem az Imrédy Párt. Mikor Zsindellyel kezdtem beszélni, azt mondotta, hogy itt van a Györffy István Kollégium, annak ő a feleségével együtt a patronálói, és most nagy baj van. Baloldali fiatalok vannak az intézetben. Ők nagyon jól tudták ezt, de nem avatkoztak be. Ez mindenkinek a magánügye szerintük. Én emlékeztettem Zsindelyt, hogy nekem is szerepem volt a Györffy Kollégiumot megelőző Bolyai - kollégium támogatásában. Az a Királyi Pál utcában, a Györffy-Kollégium helyén volt előzőleg és én 1939-ben Kovách Aladár kérésére elmentem Wünscher Frigyeshez, a Hangya vezérigazgatójához, hogy ad-

jon 20.000 pengőt a kollégium megindításához. Akkor én kormánypárti képviselő voltam. Wünscher azt mondotta nekem, őt ilyen népi dolgok nem érdeklik, csak az anyagi dolgok. Szerintem ~~is~~ is hozzá tartozott volna tulajdonképpen a Hangya tevékenységéhez, hogy szegény, tehetséges falusi fiatalokat támogasson a tanulásban. Wünscher kérte, hozzák a miniszterelnökségtől támogatást, akkor megadja a segílyt. Zsindely volt a miniszterelnökségi politikai államtitkár. Ő hozott be engem a politikai életbe. Minden további nélkül fölmentem hozzá és egy telefonjára megkaptam a Bólyai Kollégium ezt a támogatást. Ágyat, takarót vettek belőle. A Bólyai kollégiumból lett később a Győrffy István Kollégium. Tehát így jönnek össze a szálak. Zsindely akkor azt mondta nekem, hogy intézményeket zárnak be. Jönnek a rendeletek, amelyekkel baloldali pártokat, lapokat beszüntetnek, és most ez a sors vár a Győrffy Kollégiumra is és még esetleg ők is a felelőségével együtt bajba kerülhetnek. Közöltem, vállalom minden további nélkül a miniszteri biztosságot. Jaross Andor belügyminiszter jó barátja volt Zsindelynek még fiatal korából a Felvidékről. Így beszélt róla Zsindely, hogy "Bandi". Nagyon tetszett nekem, amikor Zsindely biztatott, hogy a falusi gyerekeket meg kell védenem, mint miniszteri biztosnak. Ugyanakkor én elmondtam Zsindelynek, hogy Albrecht mit mondott a vallás- és közoktatásügyi államtitkárságról, vagyis, hogy az fenn van tarva az Erdélyi Pártnak és azt ők nem veszik igénybe, de ha én vállalom, nincs kifogásuk ellene, sőt, támogatnak engem. Zsindely Ferencsel ketten bementünk Lukács Béla szobájába. A Magyar Élet Pártja elnöke 1944-ben Lukács Béla volt, aki bent tartózkodott az épületben. /Engem személy szerint szerettek a pártban. Amikor kiléptem onnan, a pestmegyei főispán, Barcsay Ákos azt mondta, hogy egyedül engem sajnál, hogy otthagytam őket./ Ekkor Lukács Béla azt mondta: - "Rendben van, minden további nélkül támogatlak." És itt hallottam először tőle Ambrózy Gyula személyének a fontosságát. Zsindellyel ketten megbeszélték, hogy Ambrózy Gyulának ajánlanak, mert ő tulajdonképpen az esze a kormányzásnak, ő a kabinetiroda főnöke. Én bizalmi embere legyek Ambrózy Gyulának. Ők ezt el fogják intézni. Ezzel

hazatértem, de előzőleg még megmondtam Zsindelynek és Lukácsnak, hogy itt van még egy fontos kérdés; ez az államtitkárság mindig protestánsnak jár, én református vagyok, és most már nem akarok hibát elkövetni senkivel szemben, valahogy Ravasz Lászlót szeretném megkérdezni, ha nem is személyesen, de közvetve, hogy mit szól hozzá. Ebben az időben rengeteg ember jött hozzám, és mindegyik titkosan akart beszélni velem. Megjelent nálam Bereczky Albert, pozsonyi uti református lelkész volt. Őt ismertem református konferenciákról. Nagyon egyszerű, derék ember volt. Tudok titkot is róla, de az talán nem tartozik ide. Elmondhatom, ha nem terhelem ^őnt.

B.: - Miért ne.

M.: - De akkor ezt nem szabad most kihozni. Apponyi Albertnek a természetes fia. Innen örökölte a diplomata magatartást. ⁿ Ő titkárságra jött hozzám, hogy milyen nagy baj van, Tildy Zoltán elmenekült a letartóztatás elől és helyette ^afiát elvitték. Mondtam neki: - "Mintha az Isten küldött volna. Ravaszhoz kell nekem valaki közvetítőnek." Ő azonnal elment Ravaszhoz, vissza is jött rögtön, ^{hogy} minden további nélkül beleegyezik, és azt mondotta, nyugodjak meg, mert ő beszél Tildy Zoltánnal is és így ő is fog tudni erről a dologról. Most következik még egy érdekes eset. Nem tudom, hogy ezt elmondhatom-e. A következő látogatóm dr. Csomós Miklós orvos volt. Ő akkor a VI. ker. Lázár utca 13. sz. házában lakott. Közölt velem egy nagyon bizalmas ügyet. Ő mentette meg, rejtette el dr. Fall Endrét, a Reviziós Liga igazgatóját. Ugy tudom ő tanár volt. És hogyan történt ez az elrejtés? Fall Endre jó barátságban volt Bajcsy Zsilinszky Endrével. Azt tudni kell, hogy a Reviziós Ligának titkárai voltak külföldön, így Genfben is. Már említettük is, egymással beszéltünk, Honti Ferencről. Ugy tudom, őt én személyesen nem ismertem. De ismertem Gellért Andort, aki Svédországban, és Tamás Andrást, aki Portugáliában, Lisszabonban volt. Én úgy kezdtem a pályámat, hogy amikor Tamás András elment a Reviziós Ligához alkalmazásba, mint titkár, először Genfbe ^{küldött}ként, én a Tamás András helyére kerültem a Népies Irodalmi Társasághoz előadónak, könyvtárosnak és később főiskolai otthon igazgatónak. Tehát ezeket is-

mertem. Fall Endrének megbízása volt Teleki Páltól is, hogy ezeket a titkárokat állítsák be titkos diplomáciai szolgálatba, mert könnyebb velük operálni, mint a hivatalos diplomatákkal a Szövetséges és Társult Hatalmak felé.

A 0045/8

Csomós Miklós bizalmasan elmondotta nekem, hogyan rejtette el Fall Endrét, a Reviziós Ligának az igazgatóját 1944. március 19-én. Ugy tudom, amint már említettem, hogy Fall Endrének tanári képesítése volt. Vele Csomós együtt működött. Elmondotta, hogy Fall Endre nagyon jó barátságban van Bajcsy Zsilinszky Endrével, és március 19-én délelőtt, amikor Bajcsy Zsilinszkyért mentek a németek, fölhívta rögtön Fall Endre Lenke tér 1. sz. alatti lakását és annyit kiáltott be a telefonba: -"Bandi azonnal menekülj, mert itt vannak a németek!" Fall Endre elmondotta Csomós^{SS}nak, hogy ő akkor a lövészeket a Bajcsy Zsilinszky lakásából hallotta a telefonban. Utána rögtön felhívta Csomós Miklós dr-t Lázár u. 13. sz. lakásán, annyit tudott, hogy még a telefont nem ellenőrizhetik a németek és azt mondotta neki, autóval jöjjön érte. Volt Csomósnak autója, ami akkor nem sok embernek volt. A Döbrentei térben állapodtak meg és ott találkoztak. Csomós odarohant autóval és elvitte Fall Endrét Kisujszállásra Korda Béla tanár, festőművészhez, aki Csomós lánytestvérének a férje volt. Fall Endre ottan tartózkodott talán egy hónapig, azután Felsőgödön Szudy Elemérné, özvegy-asszonynál talált menedéket.

A 0045/9

Tehát Fall Endrét dr. Csomós Miklós később áthozta Felsőgödre Szudy Elemérnének a villájába. Szudy Elemér valamikor sajtófőnök volt. Fall Felsőgödön maradt egészen addig, amíg a szovjet hadsereg bejött Felsőgödre. En ott beszéltem Fall Endrével 1944 nyarán és azt a feladatot adta nekem, hogy mindent el kell követnem, hogy Bajcsy Zsilinszky Endre a börtönből kiszabaduljon. Ezzel a feladattal részben Bereczky Albert volt megbízva. Ő informálta Ambrózy kabinetirodai főnököt a foglyok sorsáról és ő viszont

Horthy, a kormányzót. Horthy kormányzó ezt a dolgot többször szóvá tette Veessenmayer előtt. Általában a Magyarországon levő politikai foglyok kiszabadításának ügyét, de azokét is, akiket kiszállítottak Németországba. Az első kérés az volt, vagyis határozott kívánsága Horthynak, hogy innen kivenni nem szabad a letartóztatottakat. Bereczky azzal volt megbizva, hogy a hozzátartozók bejártak a foglyokhoz, így Tildyvel is ő a legjobb ^{viszonyban} volt és szerezte az információkat a családtól. Később, úgy tudom, hogy családi kapcsolatba is került Bereczky Tildyvel. A családtagok hozták az információt Bereczkyhez, és Bereczky adta át az információt Ambrózynak. Így megnyugtattam Fall Endrét, hogy az akció már folyik, és Csomossal mindig közöttem az újabb adatokat. Ő gyakrabban járt ki Fall Endréhez és tájékoztatta erről a kérdésről őt. Amint már említettem, Fall Endre munkásságának a jelentősége abban volt, hogy a külföldön levő Revíziós Liga titkárok ottan titkos diplomáciai szolgálatot végeztek, mert szabadabban mozoghattak, mint a hivatásos diplomaták. Az információkat tudomásom szerint a külügyminisztériumi futárpostával hozták haza és vitték ki. Hogy honnan tudták meg a németek, hogy Fall Endre ezzel foglalkozik, nem tudom. De tény, hogy ő is a Baky-listán szerepelt és ha nem menekül el 1944 március 19-én, letartóztatták volna. Szerencsére sikerült úgy megmenekülnie, hogy ő megmaradt a háboru után is. Néhány ^{éves} mulva halt meg 1945 után. Még két érdekes esetről kell beszámolnom április hónapból államtitkári kinevezésem időpontjáig, ~~az~~ harmincadikáig. Az egyik a Győrffy-Kollégium ügye. Fölmen-
megállapodtunk
tünk Zsindellyel Jaross Andorhoz a belügyminisztériumba, /hogy előtte az ügyet eljelenítették. Zsindely kérte, hogy nevezzen ki Jaross engem miniszteri biztosnak. Egy pártban voltam Jarossal. Így könnyebben ment a dolog, de döntő volt az is, hogy Zsindely és Jaross régen jó barátságban voltak. Talán fiatal korukban együtt jártak iskolába. Én vállaltam a miniszteri biztosságot, de azzal a feltétellel, hogy közvetlenül Jarosznak referáljak és se Bakynak se Endrének ne legyen belszólása a dologba. Jaross ebbe beleegyezett. Itt jegyzem meg, szerintem, ha valaki Jarost teljes mértékben informálja, ő nem tévedett volna a végzetes utra, de nem in-

formáltak, nem világosították fel idejében arról az óriási felelősségről, amellyel akkor a belügyminiszteri kinevezés járt. Jaross nagyon szeretett szerepelni. Végtelen csinos ember volt, és a hiuságának a magas állás hízelgett. Az én miniszteri biztosi első intézkedésem az volt, hogy a sajtóban közzétettem; a Győrffy Kollégium internátusa fennmarad, nem zárjuk be. Ez volt a lényeg. Ott laktak, ott tudtak tartózkodni a diákok, és ha már egy ilyen nyilatkozat jelent meg, akkor a gyanút is bizonyos fokig el lehetett terelni az intézetről. Én többször találkoztam a kollégium tagjaival. Bejöttek hozzám a minisztériumba is. Voltam náluk is. Egy részük fenn lakott a Rózsadombon, a Zárda utcában. Ott találkoztam velük. Mindenkiel külön beszélgettem is. Tudtam, hogy Kardos László a szellemi vezérük. Előttem nyíltan kifejthették a véleményüket, a rendszer kritikáját is gyakorolhatták. Velük beszélgettem valamit kulturpolitikáról is. Kardos László feladta nekem egyszer a tételt, hogy mi a véleményem a népi kollégiumról, a Győrffy Kollégiumról. Én erre azt mondtam: -"Majd ha időm lesz, vagy ha időnk lesz, olyan kulturpolitikát fogunk megvalósítani, hogy minden tehetséges gyerek tekintet nélkül származására, anyagi helyzetére, tanulhat. De akkor nemcsak a tanulás szabadsága, hanem a tanulás anyagi feltételeinek a biztosítása is meglesz." Erre ő azt mondta nekem: -"Ez nagyon szép, így is van, de ettől még nagyon messze vagyunk, és azért az ilyen Győrffy Kollégiumra még szükség van." Megegyeztünk ebben. Nem vitatkoztunk többet ezen kívül. A sajtóban is megvédtem őket. Milotay István az Új Magyarországon nagy támadást intézett a Győrffy-Kollégium ellen. Telefonon hívtam fel a Győrffy-kollégisták előtt őt, és megmondtam, hogy többé ilyen cikket ne közöljön a Győrffy-Kollégiumról. Ezt meg is ígérte, és később szavát meg is tartotta. A letartóztatott Győrffy-kollégisták ügyében szeptemberben közben is jártam. Szerintem ennek eredménye is volt. Ennyit a Győrffy-Kollégiumról most. A következő emlékem az, hogy - és itt bizonyítom, hogy Albrecht Dezsővel szorosabb kapcsolatban voltam, erre határozottan is emlékszem - április 2-án hozzám jött Ligeti Ernő erdélyi írónak a felesége. Letartóztatták a férjét és segítséget kért tőlem.

A 0045/10

Ligeti Ernőt jól ismertem, mint kiváló ~~kkk~~ erdélyi író ^{és} publicistát. Megigérttem feleségének, hogy segíteni fogok. Ugyanakkor érkezett hozzám dr. Gyöngyössy István. Ő az Egyesült Izzó jogtanácsosa volt és kérte, hogy támogassam ^{Findecs} ~~kérését~~. Arató Endre újságíró, publicista barátját vegyem pártfogásba. A kettőt együtt vettem védelmembe. Azonnal táviratszöveget diktáltam Baky Lászlóhoz, hogy engedje ki a letartóztatásból Ligeti Ernőt és Arató ^{Findecs} ~~Endrét~~. Megkértem Ligetinét, hogy a távirat szövegét vigye el az Erdélyi Pártba. Őt ismerték ott, tudták, hogy a férje milyen nagy szolgálatot tett az erdélyi magyar kulturának és kértem, szerezzen az enyém mellé még néhány aláírást. Visszajött ^{delután} két aláírással. Albrecht Dezső aláírta a táviratot és Gaál ^{Alajos}. Megmondta őszintén, voltak, akik félték, és nem merték aláírni. Nem volt mit csinálni, közöltem vele, menjen a postára, és adja fel a táviratot nevében Baky Lászlónak. Ő okosabb volt, mint én. Nem táviratnak adta föl, mert szerintem annak fel sem vették volna. Valami utasítás volt kiadva, ^{hogy} a leveleket, táviratokat figyelni kell, és ami sérti a kormány tekintélyét, azokat nem volt szabad továbbítani. Ők óvatosságból távirat helyett ajánlott levelet adtak fel Baky László címére. Előzőleg lefényképezték a szöveget. Néhány nap, talán két nap múlva Baky felhívott, megfenyegetett, hogy ^{hogyan} merek én ilyen levelet feladni címére. Ekkor ^{MAJDA} megmondtam, hogy az egész Erdélyi Párt támogatja ezt az ügyet. ^{AZ ÉRDELYI PÁRT} ^{szociális szociálisták} ^{szociálisták} erdélyi íróról, újságíróról van szó. Én is erdélyi vagyok és szolidaritást vállaltam velük. Dühösen lecsapta a telefonkagylót. De az akció tovább folytatódott, mert közben államtitkár lettem és Ambrózy-nál is közbeléptem. Mind a kettő kikerült az interválásból, és meg is menekültek, egészen 1944 október 15-ig. Sajnos Ligetit és a feleségét a nyilások meggyilkolták 1944 okt. 15 után. Aratóval nem tudom, mi történt. Vele nem találkoztam. Azt hiszem, őt is elpusztították. A következő napokban az történt, hogy a minisztériumból hozzám telefonált Lőrinczy Szabolcs miniszteri tanácsos.

B.: -Vallás- és közoktatásügyi minisztériumból

M.: - A vallás - és közoktatásügyi minisztériumból. Vele később is együtt dolgoztam. Antal Istvánnak egyik érdeme az, hogy Lőrinczy Szabolcsnak szintén szabad kezet adott a minisztériumban. Engedte, hogy akarata szerint dolgozzék, és pl. általa találkoztam Kodály Zoltánnal is, aki nem állt szóba senki mással a rendszerből, továbbá Zilahy Lajossal, Áprily Lajossal és még többekkel. Lőrinczy Szabolcs azt közölte velem áprilisban, hogy ő szólt Antalnak, hogy vegyen maga mellé államtitkárnak. Antal viszont szólt Imrédynek egy Minisztertanácsoson és rögtön választ kért tőle. Imrédy azt mondta váratlanul: - "Nem bánom." Ez volt a szerencse, mert, ha ő bejön a pártba és ott teszi szóvá az ügyet, akkor nem lettem volna államtitkár. Volt még egy másik támogatóm is. Csomoss Miklós ismerte Herczeg Ferencet, mert Herczeg Ferenc volt a Revíziós Ligának az elnöke, Fall Endre volt az igazgató. Csomossnak referálnia kellett, hogy hová tűnt el, mi lett Fall Endrével, és akkor közölte Herczeggel egy alkalommal, hogy ki vagyok én. Herczeg a jobb keze volt bizonyos tekintetben Horthynek. Mikor Horthyval találkoztam először, azt mondta, hogy azért beszél nyíltan velem, mert amit Herczeg Ferenc mond, és a többi ajánlóról névszerint nem is tett említést, az szent előtte. Tehát Csomoss beszélt Herczeggel és ő is támogatót engem a kormányzónál. Tehát ezek az előzményei a kinevezésnek. Én Herczeg Ferencsel 1944-ben a nyár és az ősz folyamán többször találkoztam és beszéltem is vele. Nem tudom, itt mondja-e el, ezt már megírták. Én először tőle tudtam meg dokumentumszerűen, hogy van Németországban krematórium. Ezt Herczeg előtt véletlenül egy fiatal német diplomata árulta el a német követségen. Amit említett Ön, hogy a Zsidó Tanácsoson keresztül ide értesítés jött a krematórium létezéséről, azt velem közölte ezt megelőzően Stern Samu és Bereczky is. Én Bereczkynek és Sternnek ezt az üzenetét átadtam annak idején Ambrózynak. De az az értesülés nem volt ilyen kézzel fogható, konkrét, mint a Herczeg Ferencé. Most itt mondom el: Herczeg Ferenc fölment kb. a nyár közepén a német követségre. Írt egy rövid kérést. Az ő kiadója, Singer és Wolfner tulajdonosa, egy nagyon kiváló festő, Farkas István volt, és őt elhurcolták. Herczeg mindent félretett, idős

ember volt, tekintélyes író abban az időben. Irt egy kérést. Felment azzal a német követségre a Várba és a kérést átadta. Egy fiatal diplomata fogadta Herczeg Ferencet és egész flegmán ezt mondta: - "Kérem, segítünk, ha a Farkas ur nincs a krematóriumban." És nekem ez a közlés volt a pozitivum. Akkor ő is, én is felmentem a kormányzóhoz, aki ezután nagyon határozottan kiállt a deportálás ellen. Csak nagy baj volt az értesüléssel kapcsolatban, az, hogy nem lehetett nyíltan beszélni, Herczeget nem lehetett kiszolgálatni neve megemlítésével. Horthy megmondta akkor Veessenmayernek, hogy értesült a krematóriumról. Veessenmayer hiába kérdezte, hogy honnan, kiktől. - "Beszélnek már az egész országban mindenfelé" - mondotta Horthy. Nevet nem lehetett megemlíteni, mert ilyen esetben mindenki veszélyben forgott volna. Tehát visszatérek oda, hogy Herczeg Ferenc volt a másik támogatóm. Megtörtént az államtitkári kinevezés. Bekerültem a Vallás és közoktatásügyi Minisztériumba. Azt nem mondom, hogy ellenszenvvel fogadtak, de jövevényfélének néztek ^{az vezető tisztviselők közül többen} bent a minisztériumban kezdetben, amivel én nem törődtem.

B.: - Hány éves volt Ön akkor?

M.: - 38, és különösen az nem tetszett nekik, hogy a miniszter állandóan el volt foglalva, és majdnem mindent én intéztem. Új rendszert vezettem be. En az alatt a néhány hónap alatt, vagyis félév alatt egy aktát el nem olvastam. Elvesztem volna és nem lett volna időm arra, amire éppen szükségem volt. A referálás előszóban történt nálam az akták átvételekor. Sokan mondták, hogy lebecsülöm a munkájukat. Éjjel is dolgoznak és miért nem viszem az aktákat haza és otthon olvassam el. Megmondtam, hogy rendkívüli idők vannak, én nagyon tisztelen, hogy ezt a munkát elvégezték, de röviden mondja el mindenki, mi van az aktában és ha úgy látom, akkor azonnal változtatunk rajta. Változtatással, vagy változtatás nélkül, de a jóváhagyást gyorsan elintéztam. A másik szokás az volt a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, lehet, hogy ma is így van, és én azt nem is ajánlom, hogy az én módszeremet átvegyék, mert az egy rendkívüli időben volt, hogy a feleket addig nem engedték az államtitkárhoz, amíg az ügyosztályokon nem

tárgyaltak velük. De én kiadtam az utasítást, hogy mindenki szabadon jöhet hozzám. Titkáromnak, dr. Csomer Gusztávnak, aki él most is, tanár és jogász, megmondtam, hogy senkit megkérdezni nem szabad, hogy miért jön hozzám. Ha az illető önként meg nem mondja, kérdezni nem szabad őt. Ha önként megmondja, hogy mi a panasz, és ha a titkárság el tudja intézni azt, intézze el. Akkor nem fontos hozzám bejönni, de ha nem tudják elintézeni az ügyet, nem szabad elküldeni a felet senki másához. Minden további nélkül be kell engedni hozzám. Csomer Gusztáv titkárom mindent tudott, amit bizalmasan intéztem. A másik kettő, aki mindent szintén tudott: Bereczky Albert és Ambrózy Gyula voltak. Mentésitési munkámról tudott Lőrinczy Szabolcs, Pusztai János, Molnár Andor és még egy-két vezető tisztviselő, de más bizalmas munkámról ők sem tudtak, legfeljebb sejtettek valamit.

A 0045/11

B.: - Kérem szépen, mielőtt Ön a kormányba került volna, Antal Istvánt, gondolom, régebről ismerte?

M.: - Nem nagyon régről ismertem Antal Istvánt, de tudtam róla, hogy kicsoda. Én a Horthy rendszerben, mondjuk úgy, a Gömbös-érában is figyeltem a politikai életet, és a fiataloknak a szereplését. Nagyon sok tehetségtelen fiatalember szerepelt, akiket mint diákvezéreket vittek be a parlamenti életbe is. De akkor láttam már, hogy van három tehetséges fiatal politikus: Antal István, Bornemissza Géza és Mikecz Ödön. Ezekről most is *az* véleményem, hogy egy igazán demokratikus rendszerben államférfiak is lehettek volna. De érvényesülni is kellett nekik és egy ponton túl ők nem mentek. Most ne tessék tulzásnak venni, de mondjuk, azt a kockázatot, amit én vállaltam, nem tudom, hogy az életükben van-e ilyen eset, de nem hiszem, hogy vállalták volna. Tehát Antal István jóra hajló ember volt, akkor is, ha tévedett. Nekem bizalmasan mondta el 1944-ben többször, hogy abból baj lesz, ami itt Magyarországon történik. Vele lehetett emberi módon beszélni. Az igazságügy minisztériumból egyszer megijedve jött be a vallás és közoktatásügyi minisztériumba, közölte velem, hogy ott a törvény-

előkezelési

kezési osztályon megmondták neki, hogy van egy rendeletervezet, és hogyha azt ő aláírja, annak halál lesz a következménye. Ilyen közelségbe hozzám nem került egy politikus sem. Én Imrédyvel ilyen bizalmasan nem beszélhettem. Tehát Antalt nemrég óta ismertem. Neki rokona volt Győrffy István. Alulról származott Antal István. Nagyon egyszerű, falusi anyja volt, és nagyon szegény volt ő fiatal korában. Antal valóban tehetséges ember volt és a diákegyesületekből ismertem, hallottam a szónoklatait. Akkor csak *jobboldali* diákegyesületek voltak, ez az igazság. A MEFHOSZ-nak, azt hiszem, ő volt az egyik megalapítója. Ő figyelte a közéletben az embereket. Pl. ő mondta nekem egyszer, milyen ez az ország, ahol egy silány ember, amilyen Szálasi Ferenc, szóhoz juthat. És amikor ő, mint miniszter idekerült a minisztériumba, Lőrinczy Szabolcs hívta fel kimondottan a figyelmet rám és Antal minden további nélkül elfogadta Lőrinczy Szabolcs kedvező referátumát rólam.

B.: - ^{//} Ő volt a kormány igazságügyminisztere?

M.: - Igazságügyminiszter és megbízott vallás- és közoktatásügyi miniszter. Az igazságügy terén is nagyon tehetséges ember volt. Két tehetséges munkatársáról: Bibó István volt az egyik, a másik Papp László, róluk nekem Antal István mindig tisztelettel beszélt. 1944-ben azt is tudta Bibóról, hogy *szembent* ^{áll} a rendszerrel, és 1944-ben tette, hogy Bibó betegszabadságon huzza ki ezeket a hónapokat. Én ennyit tudok mondani Antal Istvánról. A következő abszolút bizalmas dolog, kérem, a Parasztszövetség ügye. A Parasztszövetség megalakult a háború alatt. Akkor a Parasztszövetség a *Kisgazdasági* ^{szövetkezési} ^{szervezet} ^{ellenzéki} tömegszervezetnek számított. Antal István propagandaügyi miniszter volt és a titkos alapból támogatta a Parasztszövetséget. Ezt tudtam róla. Nekem ezt Nagy Ferenc mondta, a Parasztszövetség elnöke. Győrffy Istvánnál találkoztam Antallal először az egyetemen 1938-ban és akkor meglepődtem, amikor ő elment, és Győrffy nekem bizalmasan mondotta, *hogy* rokona neki Antal István.

B.: - Kérem szépen, amikor Ön államtitkár lett, vagy ezt megelőzően, gondolom, feltételezem, hogy volt egy hosszabb tárgyalása, megbeszélése

Antallal

x Magyar Szociális és Földművelési Minisztérium Titkársága

M.: - Volt, ő azt mondta nekem, hogy szabad kezet ad a dolgok intézésében. Megállapodtunk abban, hogy sajnos, ^{kulturpolitikai} ~~kulturpolitikai~~ kérdésekben ~~nem~~ tudunk most tenni fontosabb intézkedéseket. Itt az egyik legfontosabb dolog az, hogy mentjük, ami menthető. Ő sem csinál semmit nélkülem ezekben a dolgokban, vagyis megkérdez engem, és én is őt informálni fogom mindenről. Amikor látta, hogy én olyan gyakran járok ~~fel~~ a kabinetirodába, elég nagyvonalu volt, nem ~~felté~~ ^{felté}kenykedett, és ha nem szóltam neki, nem kérdezte, hogy mit intéztem ottan. Ezt nem lehetett megtenni kezdetben Rakovszky Ivánnál, a Lakatos kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterénél. Vele ~~konfliktusom~~ volt. Ambrózy intézte el, hogy munkámat zavartalanul folytathassam akkor.

B.: - Kérem szépen, kiderül a Zsidó Tanács megmaradt irataiból, hogy ha nem is a Zsidó Tanáccsal, mint szervezettel, de egyénileg a ~~kapcsolatot~~ végig, egészen 1944 nyarán tartották Önnel. Most itt felmerül egy kérdés: Ki volt 1944 nyarán Magyarországon a zsidók ügyeiben az illetékes?

M.: - Ez nagyon érdekes kérdés. A Zsidó Tanács, illetőleg a ~~Zsidó~~ ^{Zsidó} Intéző Bizottság felettes hatósága a belügyminisztérium volt, mégis velem tartották ~~a~~ ^a kapcsolatot. Endre nem is fogadta őket, szóba sem állt velük. Megálázta őket. Hozzám jöttek, ^{ÉS AZAN A KORMÁNYOSOK} ~~ÉS AZAN A KORMÁNYOSOK~~ ezért is vád érte őket, a Zsidó Tanács tagjait, hogy én mentesítettem a kormányzónál valamennyiüket.

B.: - Tudott a belügyminisztérium arról, hogy a Zsidó Tanács ~~Önnel~~ ^{Önnel} kapcsolatot tart?

M.: - Igen, csak én azzal fedeztem magam, hogy mindig a kormányzóra és a kabinetirodára hivatkoztam. Azért volt még tekintélye a kormányzónak, úgy, hogy Endre is, néha Baky is meghátráltak, különösen pedig Jaross is. Jaross ^{ent} mindig aláírt, csak Baky és Endre őt sabotálták. Tehát hozzám jöttek a Zsidó Intéző Bizottság tagjai. Engem kértek meg, hogy ezt is, azt is intézem el. Így először jött az orvosok ügye, akik professzorok is voltak. Ádám Lajos neves professzor, Frigyessy József szintén nagyon neves professzor és a többiek. Én terjesztettem föl mentesítésre Jarosshoz őket, mert kezdetben hozzá tartozott, neki volt joga, a belügyminiszternek, hogy mentesítsen, kivételt teheszen. Itt kell

megemlékeztem Incze Antal orvos miniszteri biztosról, aki a belügyminisztériumban nem volt külön ember, mint Bakó László és Endre László.

A 0045/12

Ő átjött egyszer a belügyminisztériumból hozzám és nagyon durván azt mondta nekem, magas rangú tisztviselők előtt, /Pusztai János és Nagy Iván miniszteri tanácsosok előtt/: -"Te egyebet sem csinálsz itt, csak zsidót mentesz." Ilyen durván tette ezt a kijelentést. Ez, mondjuk, utólag nagyon igazol engem, de akkor nagy veszély volt. Ők voltak az urak a Gestapoval Magyarországon. Én szembeszálltam Incze Antallal. Megmondtam, egyetemi tanárokról van szó, nagy szükség van rájuk. Ádám - abban az időben bombázás volt - egy nap legalább 50-60 operációt elvégzett. Rusznyák is kiváló professzor volt, aki a kormányzói házaspár orvosi konziliumához tartozott. Ők hárman, Bakó, Endre és Incze, nem tudtak mást tenni, csak azt, hogy visszatartották a Jaross belügyminiszter által aláírt engedélyeket. A trükk az volt, hogy akkor adták ki az engedélyeket, amikor már deportálták az illetőket.

B.: - Értem. Tehát a mentesítés már akkor érkezett meg az illetőhöz, amikor már rég utban volt Németország felé?

M.: - Ugy van. Egy ilyen konkrét eset. Eljött hozzám Rusznyáknak egyik munkatársa, Zárday Imre, aki 1945 után egyetemi tanár lett. Szegény, azt hiszem, már meghalt. Hozta a Rusznyák István és Purjesz Béla egyetemi tanárok kérését. Azt is felterjesztettem. Jaross aláírta az engedélyeket. Én sürgettem, hogy küldjék le azokat. Leküldték véletlenül idejében a kérést, vagyis deportálás előtt.

B.: - Szegedre?

M.: - Szegedre, idejében küldték le, és ő, Zárday vette kezébe a két engedélyt. Akkor már Rusznyákot és Purjeszt ott táborba vitték, egy ottani táborba. Pár nap múlva deportálták őket. Megmutatja egy csendőrparancsnoknak ezeket az engedélyeket Zárday, és a parancsnok széttepte azokat a belügyminiszter által aláírt engedélyeket. Zárday jött hozzám kétségbeesve.

X & bevezetés után tudtam meg Zakar Andristól, Serédi Gusztávián egykori titkáraitól, hogy Incze Antal édesanyja Zsidó származású volt. —
Dr. Zakar Andrásné címe: Bpest XI. Kende u. 11. —

Lukács Bélát a kormányzóhoz rokoni kapcsolatok is fűzték. Ő és Herczeg Ferenc személyesen is beszéltek kinevezésem érdekében a kormányzóval. Amint már említettem, Zsindely és Lukács megmondták nekem, hogy kinevezésem után az első utam azonnal Ambrózyhoz vezessen, mert ő az esze a kormányzásnak. Horthyhoz, ha valaki bement, az először Ambrózyval beszélt. Ambrózy mindent tudott. Megmondta Horthynak, ki az, aki hozzá jön, mit akar és mit kell válaszolnia a kérésére, javaslatára. Horthy különösen 1944-ben megingott hatalma idején nagyon rászorult Ambrózy tanácsaira. Ha ő akkor aránylag olyan férfiasan, emberhez méltóan viselkedett öreg korára és szerény tehetsége ellenére, az elsősorban két konzervatív embernek: Ambrózy Gyulának és Bethlen Istvánnak köszönhető. De bátran megemlíthetem Herczeg Ferencet is, mint tanácsadót.

B.: - Akkor még deportálások nem voltak? Májusról van szó, május elejéről.

M.: - Nem voltak, de már embertelen rendeletek jelentek meg a zsidókérdésben. Azt mondta Ambrózy és Herczeg Ferenc is, hogy ez a legnagyobb szerencsétlensége Magyarországnak. Azt mondták, hogy háboruba már máskor is sodródott hazánk, de hogy itt népiirtást végeztek, nem fordult elő, csak most. Legnagyobb rejtély volt számomra kezdettől fogva Imrédy Béla viselkedése. Nem tudtam megérteni hallgatását, részvétlenségét. Nem volt őszinte irántam, de a párt képviselőinek a többsége iránt sem. Sokkal emberibbnek láttam a konzervatív világ képviselőinek a magatartását, akikkel pedig sokkal élesebben szembeálltam előzőleg maradiságuk miatt, mint a Magyar Megújulás Pártjából rajtam kívül bárki más. Ambrózy és Herczeg Ferenc egyenesen imponáltak nekem ebben az időben.

A 0045/13.

B.: - Mester ur, Ön 1944 április 30-án lett államtitkár. A magyarországi zsidók deportálása 1944 április 16-án kezdődik meg, fent a Kárpátalján, a Felvidéken, a legnagyobb titokban, kétség kívül. Ön, vagy ismerősei mit tudtak abban az időpontban, amikor Ön államtitkár lett, mit tudtak ezekről az eseményekről?

M.: - Még államtitkárságom előtt, úgy tudom ekkor volt, Jaross Andorral találkoztam bent a párthelyiségben. Amikor államtitkárrá kineveztek, én többet nem jártam be a pártba, mert azt mondtam, hogy nem a pártnak az államtitkára vagyok, de ha az lennék, akkor is most már a pártfunkcióm megszűnt. Nekem más feladataim vannak és az Erdélyi Pártot is figyelembe kell vennem. Nem mondtam meg a bizalmas dolgot, de azt nem tagadtam el, hogy a kormánypárt sem ellenzi az én államtitkárságomat. Tehát nem jártam be többet a pártba. Többet pártjelvényt sem viseltem, de április 30-ig egyszer-kétszer bementem. Egy alkalommal határozottan emlékszem arra, hogy Jaross Andor már belügyminiszter volt, és bejött a párthelyiségbe és akkor a következőket mondotta: -"Láttam egy nagyon letört embert, Tomcsányi Vilmos Pál, kormányzói biztost, aki hozzám jött, és azt mondotta, hogy olyan látványban volt része a "árpátalján, hogy ez lelkileg teljesen megrázta őt." És Jaross a következőt tette hozzá, hogy ő közölte Tomcsányi Vilmos Pállal, hogyha rá ilyen nagy hatással volt az esemény, akkor ő nagyon érzékeny lelkű ember és jobb is, ha lemond a kormányzói biztosságról. Ugy látszik, hogy ő le is mondott állásáról, és ebből az alkalomból közölte Jaross ezeket ott bent a párt központjában. Tehát én ennyit tudok a dologról.

B.: - De az, hogy valami kezdődött?

M.: - Hogy valami szörnyűség kezdődött, de kimondottan, hogy deportálás, ezt a tényt nem hallottam még és nem is tudok róla, hogy deportálás lett volna. De ismétlem, ennyit tudtam, és ezt sose felejttem el. Ezek azok a drámai pillanatok, amelyek élnek ma is bennem. Van ilyen számtalan. Így ezt sem felejttem el, amit akkor Jaross ott elmesélt néhány embernek, és ami rám nagy hatást tett.

B.: - Az azonban evidens, hogy a németek munkaerőt követelnek és 50, 100, vagy még több 1000 munkaképes zsidó férfinek a külföldre való kivitelét igénylik?

M.: - Ez igen. Most itt szeretnék egy dolgot tisztázni. Én Ravasz László püspökkel voltam Sztójaynál. Ő tiltakozott az embertelenségek ellen nagyon

határozottan. Én nem avatkoztam bele ott a beszélgetésbe. Protestáns államtitkár voltam, megjelenésemmel csak azt szimbolizáltam - Ravasz László mellett ültem, szemben Sztójayval - , hogy szolidáris vagyok Ravasz Lászlóval. De Ravasz László is az ellen tiltakozott, hogy barbárság, embertelenség ne történjék, elsősorban, hogy a már megkeresztelkedetteket, azokat teljesen reformátusnak kell tekinteni. Ismétlem, ~~ők~~ reformátusok mellett állt ki elsősorban, azokhoz szerinte hozzányúlni nem szabad. A másik része a dolognak pedig az volt, hogy Magyarországon is háboru van, itt is katonák az emberek, itt is munkaszolgálatosok az emberek és vannak magyar állampolgárok, akik kint dolgoznak Németországban. Ez úgy látszik, a németeknek nem elég, tehát kell a zsidóságból is adni Németországnak munkaképes embereket. De azt hangsúlyozta Ravasz László, hogy ezeket az embereket emberséges módon kell kezelni. Ugyanúgy kell bánni velük, mint a magyarokkal, akik kint dolgoznak. Az igazság az, hogy ez történt. Azután a következő volt: adatokat hozott, hogy most már megtudta, hogy ez nem így van, hogy visznek ki öregeket és visznek ki fiatalokat, és ez embertelen eljárás. Erre azt felelte Sztójay, hogy a zsidóság^{nél} olyan erős a családi kötelék, hogy nem szabad a zsidó családok tagjait egymástól elszakítani. Ez volt az ~~élszent~~, cinikus ^{SAJÁT} ^{ANATYINÓZ} álláspont.

B.: - Ha nem tévedek, 1944 május 10-e jegyzeteim ézerint és iratok szerint Ravasz Lászlót ^I Sztójayhoz kíséri.

M.: - Igen, ez a dátum megfelel a valóságnak. Erről beszéltem. Ugyanebben az időben voltam a hercegprimásnál is. Ugyan protestáns államtitkár voltam, de illet bemutatkoznom nála. Tehát elmentem hozzá.

B.: - Esztergomba?

M.: - Esztergomba, de, sajnos, a napot nem tudom. Rögtön a kinevezés után fogadott ^{és} meglepő volt a titkára részére, mikor kb. két és félórát maradtam bent nála. Azzal kezdte, hogy a beköszöntő beszédemet ismeri, és a katolikus hivatalos lapban le fogja közölni. A protestánsok nem közölték le, csak a tartalmát, ^ő szóról-szóra leközölte a Nemzetnevelés c. lap 1944 június 1-i számában. Ez a Katolikus Tanítók Országos Szövetségének

hivatalos lapja. Ugy látszik, rövid beköszöntő beszédem megnyerte a tetszését és így beszélt nekem sok mindenről. Én, sajnos, nagyon sok sápadt arcú, feldult lelkű embert láttam. Ilyen volt a hercegprimás is, Ravasz László püspök is. Fegyelmezték magukat, de láttam, nagy lelki feszültség van bennük. Mintha most a hercegprimás is szóról szóra azt mondta volna el nekem, mint Ravasz László püspök. Ő azt mondta, aki katolikus lett, ahhoz hozzányulni nem szabad és a többire vonatkozólag emberséges bánásmódot kért. A két egyháznak ~~akkor~~ ez volt az álláspontja. Az evangélikusok részéről találkoztam Kapy Béla püspökkel. Ha jól emlékszem, ő volt, de ott már a részletekre nem emlékszem, de ott is kb. ez lehetett az álláspont. Egyedül Bereczky Albert volt, aki azt hangoztatta, hogy az egyházaknak általában a deportálások ellen kell tiltakozniuk.

B.: - Ez valószínűleg már akkor történt, amikor már nyilvánvaló volt, hogy deportálás történik.

M.: - Ez már május végén volt. Most az időpontot pontosan nem tudom. Bereczky Albert rávette Ravasz Lászlót, hogy írjon levelet a hercegprimásnak, hogy közösen tiltakozzanak és az egyházak közös álláspontját fogalmazzák meg a deportálás ellen.

B.: - Junius 15 -e.

M.: - Igen, nagyszerű, ^{RAVASZ LÁSZLÓ} ^{1848-49. ÉVI FORRADALOM} ^{KÖNYVTÁRA} junius 15-e, tehát akkor.

B.: - Ezen a napon irt Ravasz Serédinek.

M.: - Cavallier Józsefet bízták meg, hogy adja át a hercegprimásnak a levelet, de a hercegprimás nem válaszolt. Azt mondta, ő megtette és megteszi külön is a kötelességét. Közös lépésre nincs szükség.

B.: - És Ravasz mire szólította föl?

M.: - Arra, hogy közös álláspontot alakítsanak ki. Olyan súlyos a helyzet, hogy így nagyobb erővel tudnak fellépni az elnyomás, a barbárság ellen. De azt nem tudom, hogy Ravasznak a deportálásról beszéltem-e és a hercegprimásnak is erről beszéltem-e. Ez nagyon kényes kérdés volt. Én nem oktathattam őket. Nem, erről nem beszéltem velük, de Bereczkyvel beszéltem.

Ő azt mondta, hogy megpróbálja a közös elvi álláspontot diadalra juttatni, vagyis, hogy a deportálás ellen tiltakozzanak mindketten együttesen: Serédi hercegprimás és Ravasz László püspök.

A 0045/14

B.: - Mester ur, ismerte Ön az 1944 május közepe körül Budapestre érkezett un. Aushwitz jegyzőkönyveket?

M.: - Tudtam róla, erről Bereczky Albert informált, de hozzám állandóan bejárt Komoly Ottó is, a Zsidó Tanács egyik vezető tagja. Majdnem minden nap bejött, ~~Stjern/Stern~~ ott volt a titkárságon és ha szükséges volt, vele és Stern Samuval is megbeszéltük a teendőket. Ők említették az Aushwitz -i jegyzőkönyveket.

B.: - Stern Samu, a Zsidó Tanács elnöke?

M.: - Igen, a Zsidó Tanács elnöke, a Pesti Izraelita Hitközség elnöke, ő maga is bejött, és ezt az esetet elmondta nekem.

B.: - Mi volt a lényege ennek a jegyzőkönyvnek?

M.: - Ők azt mondták, hogy bizonyított dolog, hogy ott elpusztítják az embereket krematóriumban.

B.: - Gázkamráról, és gázzal történő kivégzésekről, tömegkivégzésekről is szólt a jegyzőkönyv?

КАТОАН
АРХИВА СУПРАМОС
АРХИВНОЗ

M.: - Szólt. Szóval, gázkamra van. De ezt hallottam, magát a jegyzőkönyvet nem láttam. De a másolatát, úgy tudom, föl vitték, még pedig Komoly Ottó, ifju Horthy Miklóshoz. És Ambrózy is tudott róla, a kormányzót informálta. Én is szóltam Ambrózynak, Komoly Ottó is, Bereczky is ezekről a dolgokról. Magam nem láttam, jegyzőkönyvmásolatot sem láttam.

B.: - Milyen hatása volt ennek a jegyzőkönyvnek?

M.: - Nagyon megdöbbenett, és mondjuk, ez volt az egyik oka, amiért én a Minisztertanácsban elhatároztam, hogy lesz, ami lesz, mindent el fogok mondani. Ezt ugyan nem mondtam el, mert ezt a bizonyítékot kihozni nagyon veszélyes lett volna, és ha én ezt mondom el, akkor vége van nálam mindennek. De amire volt konkrét bizonyítékom, azt elmondtam a minisztertanácsi

ülésen. Ruzsnyák és Purjesz professzorok ügyét szóvá tettem. De az Auschwitz-i jegyzőkönyvet nem lehetett a minisztertanácsban nyilvánosságra hozni. Jungerth Arnóthy sem hozhatta nyilvánosságra, hogy a németek a magyar deportálásról filmet készítettek és azt a berni követségen bemutatták. Magukat kedvező színben tüntették föl a filmen, és a magyar csendőrséget barbárnak mutatták be. Ezt nem lehetett elmondani, mert ez már nagyon veszélyes dolog lett volna. Amit megírtak a külföldi lapok: így a pápai nyilatkozatot, az angol nyilatkozatot és a svéd nyilatkozatot Jungerth Arnóthy elmondhatta, mert ott voltak a dokumentumok, de többet ő sem mondhatott.

B.: - Engedje meg, hogy egy kicsit módszeresebben kérjem arra, hogy erről a minisztertanácsi ülésről, tehát június 21-e, ugye, hogy erről részletesebben beszéljen. Hogyan került sor, és miért került sor erre a minisztertanácsi ülésre?

M.: - Hát, hogy az igazat mondjam, Antal Istvánnal állandóan beszélgettünk bent a minisztériumban, mikor bejött. Ő is mondta, hogy roppant nagy a felelősség. Ő a Minisztertanácsban már előzőleg szóvá tette ezeket a kérdéseket, de azzal, hogy jegyzőkönyvbe ne vegyenek semmit. Kunderrel egyszer találkoztam, és azt a kijelentést tette, hogy már annyit okvetetlenkedik az Antal a zsidókérdéssel a Minisztertanácsban, hogy jó lenne, hogyha hallgatna. Tehát ezt Antallal kapcsolatban meg kell említenem. Közben én a már említett akciókat végeztem. Tehát én beszéltem a püspökökkel, a hercegprimással. Jöttek hozzám az egyetemi tanárok. Itt el kell mondanom az igazságot. Amíg a hercegprimás és a protestáns püspökök határozottan kiálltak természetesen először a saját híveik érdekében, de határozottan is harcoltak, az egyetemi tanároknál nem egészen ez volt a helyzet. Az első egyetemi tanárok félve jöttek be hozzám és mondták, hogy ami itt történik, az barbárság és ezt nem lehet tenni. Én biztattam őket, hogy ki kell állni. Én mondtam meg nekik, hogy az egyetemeken tanács-ülést tartsanak és adják be a mentesítési kéréseket. Tehát ők az én biztatásomra álltak

ki nyíltan ebben a kérdésben. Bántotta a kegyetlenség az igazságérzetüket, és egyénileg eljöttek hozzám beszélgetni, de hivatalos kiállítás kezdetben nem volt. Az egyik, pl. Mester János szegedi egyetemi tanár, bejött hozzám. Nem is ismertem, paptanár volt. Őt is Mesternek hívják, mondta, és akar velem beszélni. Purjesz Béla neki nagyon jó barátja, micsoda derék ember, nagy tudós, orvos, segítsek rajta. Megmondtam neki, meg kell tenni a fölterjesztést hozzám az egyetem részéről. A rektorral beszélni kell. Akkor naiv módon ő azt a kijelentést tette: -"De örülök, hogy ez a kormánynak az álláspontja." -"Nem a kormány álláspontja, az én álláspontom. A többit bizd rám, majd el fogom intézni." A Pázmány Péter Tudományegyetemen a dékán a bölcsészeti karon Lukinich Imre volt. Nála doktoráltam annak idején. Történelem-felfogásom merőben más volt, mint az övé, nehezen is ment a doktorátus. Én József Attila humanista szemléletét vittem be a történetírásba, pedig az általános felfogás akkor az volt, hogy a magyar szupremácia gondolata, a magyar hegemonia gondolata érinthetetlen a történelem-szemléletben. Azért eljött Lukinich is hozzám, hiszen tanítványa voltam. Barátilag mondta el nekem, mennyire meg vannak döbbenve. Megmondtam, hívják azonnal össze az egyetemi tanácsot. Mauritz Béla volt, emlékszem, a rektor. Össze is hívták, és akkor hozták a mentesítési ~~erőket~~ a neveit, és így indult meg az akció.

B.: - De egy egyértelmű, általános érvényű tiltakozás nem született sehol?

M.: - Nem volt, meg kell mondani őszintén.

B.: - Legfeljebb egyes személyekre szóló mentesítési kérés?

M.: - Erről van szó. Ha látták, hogy van valaki, aki szerényebb formában a hatalomnál támogatja őket, hát vállalhattak volna ők is több rizikót. Nem? Ez az egyéni véleményem. De tisztességesen kiálltak és adott esetben elhozták a mentesítést hozzám. Debrecenből nem kellett és Kolozsvárról sem, mert ott nem volt ilyen eset. Egy tragikus dolog történt Pécsen. Ha jól emlékszem, egy nagy tudós volt, Mansfeld Géza. Jaross aláírta a mentesítését és Endre elsüllyesztette azt, és az utolsó percben küldte le. Akkor már a professzort deportálták, és tudomásom szerint el is pusztult.

Sajnos, ilyen kegyetlen esetek történtek. Mohácsi Jenő, ha jól emlékszem a névre, az Ember tragédiáját németre fordította. Kiváló író, műfordító volt. A felesége jött azzal, hogy amire megkapta a mentesítést a férje, már deportálták. Szóval, ezeket kellett átélni és én már türehetetlennek tartottam a helyzetet. Ezért becsülöm Antal Istvánt, aki azt mondta, felvisz a minisztertanácsba, és legyek én az előadója az ügynek. Antal fellépésének tehát szerepe van abban, hogy a minisztertanácsban az embertelenségeket szóvátehettem ~~és~~ *és* ~~hogy~~ *hogy* Endért, Bakyt ~~és~~ *és* Faraghót nyilvánosan felelősségre vonták és odaidéztek a minisztertanács elé. Ez így van. Antal azt mondotta, hogy ő nem fog ott szólni, de mellettem ül, és mondjam el, amit akarok, mindent elmondhatok.

A 0045/15

B.: - Amikor Ön államtitkár lett, jelentkezett-e a kormányzónál is kihallgatásra?

M.: - A szokás az volt, hogy azonnal jelentkezni kellett. Persze egy-két nap késéssel történt meg a kihallgatás, de az első héten már találkoztam a kormányzóval. Hogyan kerültem én oda? 1944 március 19-e előtt Horthy Miklós kormányzó velem szóba nem állt volna, mert nekem radikális földreform-programom volt és a nemzetiségi kérdésben is a nemzetiségi egyenjogúság elve alapján álltam. ^{ELŐZŐ} ~~Ez nagyon radikális álláspont volt akkor. Könyvem jelent meg 1936-ban és azon József Attila idézet van rajta. Többek között ez is: "A harcot, amelyet őseink vívtak, békévé oldja az emlékezés."~~ ^{ELŐZŐ} ~~Mikor jelentkeztem a kormányzónál 1944 május elején a fogadáson azt mondotta, hogy sok helyről információt kapott rólam, de a legfontosabbat Herczeg Ferenctől, aki, ha valamit mond, az szent előtte. Ezzel fogadott. Az volt a szokása, hogy ő beszélt. Aki nála volt, az hallgatott. Azzal kezdte, hogy ő mindent tud rólam. Most nem probléma semmi más, sem a földkérdés, sem egyéb, itt emberek mentéséről van szó, és legyek a bizalmi emberük Ambrózy keresztül, annál is inkább, mert őt már informálták, hogy nekem a zsidóság vezetőivel van kapcsolatam. Mondta, hogy a fiához, Miklóshoz is menjek el, mutatkozzam be. Kulturpolitikai dolgokról~~

nem sokat beszélt. Horthy rám egy sértődött, megalázott ember benyomását tette. Én mindenkivel ellentétben azt állítom, hogy kormányzósága idején ebben a nehéz helyzetben volt az ő szereplése a legszimpatikusabb. Az más kérdés, történelmi szemmel nézve, hogy az előző kormányzásának szerves következménye az 1944 évi tragédia, de az is igaz, hogy nemcsak ő a felelős, hanem sokan mások is. De amit Horthy 1944-ben tett, az rekonszenves volt. Szidta előttem Endrét és Bakyt, hazaárulóknak nevezte őket, egészen nyíltan, és Basch nevét is megemlítette.

B.: -A Volksbund vezetőjét?

M.: - A Volksbund vezetőjét. Azt mondotta, a háboru után kisöpri innen Basch-sal együtt az összes svábokat. Ez nagyon szimpla megállapítás volt, mert nagyon komoly kérdés a nemzetiségi kérdés. Őszintén meg kell mondanom, hogy elvi magaslaton, intelligens formában nem tudtam volna vele vitatkozni. Nem is tettem. A beszéd folyamán rátért a művészekre és határozottan kijelentette, nem tűri, hogy Bajor Gizinek bántódása legyen, de különösen a családjának sem lehet bántódása, és Rózsahegyi Kálmánra is legyen gondom, és a többi művészeket is vegyem védelembe. Mondtam neki, hogy ez szivügyem egyébként is és, ha ilyen hathatós támogatást kapok, valamit el tudok érni. Mondta, hogy nekem nincsen olyan hatalma, amilyen volt. Ezt őszintén megmondta, és azt is közölte, hogy le akart mondani március 19-én. Támogatói, nevet mondott: Bethlen Istvánt és Ambrózy Gyulát, főként ők tartották vissza. Még most is gondolkozik, hogy lemondjon. Itt már megszólaltam, és nagyon kértem, hogy ne tegye, mert még van tekintélye és még lehet fékezni a szenvedélyeket. Megállapította, hogy Jaross belügyminiszter tulajdonképpen egy hiuságánál fogva félrevezetett ember. Ő nem olyan áruló, mint Baky és Endre. Azok eladták magukat teljesen a németeknek. Utána el kezdett beszélni arról, hogy István fiának az elvesztése milyen nagy csapás számára. Nem tudja, hogy most ki legyen az utód. Annyira bizalmába fogadott, hogy kineveztetett engem, /csak miniszterek voltak a tagjai/ a Horthy István Emlékbizottságba. x

x Ezen kívül, ami eddig nem fordult elő engem, mint államtitkást és nem Antal István miniszter - küldötte le 1944 májusában képviselőként az egyetemen sub auspiciis gubernatoris avatására. Mester Miklós

elmondotta, hogy külföldről milyen támadások érik az országot, és azt is megmondta, hogy minden elveszett, a háború is, de abban a hitben van, hogy valahogy itt a Kárpátokban meg lehet állni és lehet kapcsolatot teremteni a nyugati szövetségeseikkel. Szerinte Magyarországot nem éri az a nagy csapás, hogy harctérré váljék. Fölhozta, hogy a finnek is nehéz helyzetben vannak. Ők is harcolnak, pedig ott reménytelen a helyzetük. És egy érdekes dolgot mondott. Ez megdöbbenett. Nem hiszem, hogy ő találta volna ki. Azt mondotta, elvesztettük a becsületünket, mert tűrjük a német beavatkozást. A finnek nem engedték, hogy a németek a belügyeikbe beavatkozzanak - jelentette ki. Én nem akartam részletesebben beszélni vele erről a kérdésről, mert történelmi szemmel is nézem és néztem a dolgokat. Hogy a magyarság egy ilyen nagy csapásra nem egységesen reagált, az az előző kormányzati rendszernek a hibája volt, tehát a kormányzóé is. Ő magától ilyen álláspontra nem jutott el. Önkritikája hiányzott.

B.: - Sor került még további találkozóra is a kormányzóval?

M.: - Igen, amikor Ambrózyval mentünk be együttesen, amikor híreket hoztam.

B.: - És a június 21-i minisztertanács után is?

M.: - Igen, akkor felszaladtam Ambrózyhoz és akkor ő bevitt a kormányzóhoz. Erre emlékszem. A kormányzót rendszerint személyesen informálta Bárcziházi Bárczy István a minisztertanácsról, mert a minisztertanácsi jegyzőkönyvet ő vezette és mindent nem mert belevenni, ami ott elhangzott. A parlamenti beszédekbe sem vettek be mindent. A háború alatt pld., emlékszem, Keresztes-Fischer belügyminiszter mondott olyat, amit töröltek a szövegből. A gyorsíróknak nem volt szabad a teljes szöveget közölni a naplóban jóváhagyás előtt. Így Bárcziházi Bárczy István járt Horthyhoz. Ő informálta őt a minisztertanácsi ülésekről bizalmasan. Nekem megmondta a kormányzó, hogy neki két embere van a közelében, akiben nagyon megbízik. Az egyik Ambrózy, a másik pedig Toszt Gyula, egy fiatal testőrtiszt. Ez utóbbi 1944 október 16-án, a kormányzó eltávolításakor agyonlőtte magát. Toszt Gyulának az egyik szerepe volt az Inkepusztán élő

Bethlen István és a kormányzó közt a titkos összeköttetést 1944-ben fenn-
tartani.

A 0045/16

B.: - További találkozásai a kormányzóval?

M.: - Több találkozás történt. Rendszerint Ambrózy is bejött velem. A
legfontosabb tárgyalások akkor voltak, amikor arról volt szó, hogy a kor-
mányzó vegye kezébe az üldözöttek mentesítésének az ügyét.

B.: - Tehát ne a kormányzó~~on~~ keresztül menjenek az ügyek?

M.: - Csak a miniszterelnökségen keresztül, a többi minisztérium kizárásá-
val, de Ambrózy bekapcsolásával.

B.: - És a június 21-i minisztertanács tárgyalta a kormányzói mentesítés
kérdését?

M.: - Nem. Az még nem tárgyalta, de előre vitte az ügyet. Szükség volt
ahhoz, hogy itt a minisztertanácson nyilvánosan kapjon támadást Endre és
Baky. Rák kellett mutatni, mennyire helytelenül, embertelenül intézik a
dolgokat, és ezért valamiféle radikális megoldás szükséges a zsidó kér-
désben. Ez a háttér, a jelentősége ennek a minisztertanácsnak. A minisz-
tertanácsról majd fogunk még beszélni. A minisztertanács után kezdődött
a szakadás egyfelől Baky és Endre, másfelől Faraghó Gábor altábornagy, a
csendőrség főfelügyelője közt.

B.: - Tehát Baky, Endre és Faraghó között az ellentét.

M.: - Faraghó, valamint Baky és Endre közt. A kormányzó a minisztertanács
után, június 22-én fogadta Faraghó Gábort. Bizalmasan közölte vele, hogy
Svájcban a berni követségen a németek meghívott vendégek előtt Magyaror-
szágon készített filmet mutattak be az magyar csendőrök brutális deportá-
ló munkájáról. Faraghót ez megdöbbenetette és Bakyyal, valamint Endrével
titekban szembe fordult és a kormányzó pártjára állt. Bizalmi embere lett.
Ez június 22-én, vagyis a minisztertanács után következő napon történt.
Akkor fogadta Faraghó Gábort a kormányzó.

B.: - Igen, de hadd kérjem, hogy mondja el ez emlékeit, az ide ráfér, 1944 augusztus 20-áról.

M.: - 1944 augusztus 20-án volt a tiszti avatás a Ludovikán. Olyan gyors hadnagyavatás volt ez, nem a régi módszerrel, amikor négy évig képezték a hadnagyokat. Rövid, gyorstalpaló kiképzés volt. Én is, és akkor Ambrózy is ott volt.

B.: - Ezen a hadnagyavatáson a kormányzó tartott egy beszédet, emlékszik erre?

M.: - Erre igen. Ambrózy fogalmazta ezt a beszédet. Mindent ő intézett. Tehát a kormányzó beszédeit, leveleit, a kormányzó kiáltványait, a kormányzó javaslatait ő fogalmazta. A lényege az volt a beszédnek, hogy a magyar kard becsületén csorba esett és ezt ki kell köszörülni.

B.: - Hogy fogadták ezt ott? Gondoom, utána össze sugtak-bugtak.

M.: - Ez nagyon fontos fordulat volt, mert utána nemsokára jött a Lakatos-kormány. Sztójay megbukott.

B.: - Kérem, én, szóval, augusztus 20-ra gondolok. Gondoom, hogy a kormány tagjai nagyrészt ott voltak ezen a hadnagyavatáson, képviselők, stb.

M.: - Akkor nem mertek még Jurcsekék sem nyíltan a kormányzó ellen áskálódni. Azt mondta nekem Ambrózy, hogy nagy német-barát Sztójay, de a kormányzónak a háta mögött nem intrikál a németeknél. Ugyhogy ő is, bár bukás előtt állt, Horthy tekintélyét figyelembe vette. Jurcsek is, amikor velem beszélt, a kormányzó ellen nem mert nyilatkozni. Reményi-Schneller különösen nem. Ő német-barát volt frázisokkal, de azért, ha a kormányzó valamit mondott a Lakatos-kormány alatt is, Reményi-Schneller azonnal végrehajtotta, akár csak Jurcsek Béla.

B.: - Csak éppen jelentették az Uri utcába. *(német kivétel).* —

M.: - Az egy másik kérdés. Ezt utólag tudtam meg, hogy ők ezt csinálták. Csinálták a Baky, meg Endre is, akik kimondottan bérencek, árulók voltak. Hozzájuk tartozott Rajniss Ferenc is.

B.: - És ők felléptek Horthy ellen, tehát, mondjuk, beszélni is mertek el-

lene?

M.: - Mertek, bár Endre bizonyos mértékig respektálta Horthyt.

B.: - Baky nem?

M.: - Ő nem. Endre is csak bizonyos mértékig. Ha én azt mondtam, ez a kormányzó kívánsága, Baky konokul hallgatott és ellenállt, de Endre kelletlenül végrehajtotta az utasítást.

A 0045/17

B.: - Mester ur, 1944 június 21-én sor került egy minisztertanácsi ülésre, amelyen Ön is részt vett. Elmondaná, hogy hogyan kezdődött, hogyan zajlott ez a minisztertanácsi ülés, mit tárgyaltak ott?

M.: - A kormányzó utasítást adott, hogy végre ezt a kérdést nyíltan tárgyalni kell minisztertanácsban.

B.: - Már a deportálások kérdésére gondol?

M.: - Az egész zsidó kérdést^{ARIZANA SZYRÁMOSSZ} kell ott tárgyalni. Akik az egész deportálást csinálták, azok számoljanak be a munkájukról.

B.: - Mi minden hangzott itt el?

M.: - A kormányzót az indította erre, amint már el is mondtam, hogy az egyházak vezetői itthon tiltakoztak. Sokat jártam én is föl a kabinetirodába, a sérelmeket mind elmondottam, amiket az egyházak vezetőitől hallottam. A zsidóság vezetőin keresztül én voltam az összekötőkapocs a kabinetiroda felé. Tehát én már egy jegyzőkönyvről is tudtam.

B.: - Auschwitz-i jegyzőkönyv?

M.: - Arról tudtam. Herczeg Ferenc, azt hiszem később volt, amit elmon-

dott nekem a krematóriumról. De annyi bizonyos, hogy a minisztertanács idején a kormányzó már tudott a gázkamrákról. Én viszont tudtam, hogy a kormánynak nincs tekintélye, Baky és Endre azt csinálják az országban a Gestapóval együtt, amit akarnak. A kormányzó rendelte el, hogy ezt a minisztertanácsot össze kell hívni. Antal István megkért, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium részéről én mondjam el a hivatalos véleményt ezen a minisztertanácson. Minden részletre nem emlékszem, de arra igen, hogy Faraghó altábornagy, csendőrségi főfelügyelő személye nem volt olyan jelentős azon a minisztertanácson. Ő ott volt, de elég szolidan viselkedett. Valami olyasmit mondott, ha jól emlékszem, hogy nem is történt a deportálásnál olyan nagy sérelem. Ő kivizsgálta a sérelmeket. Szerinte néhány sérelem fordult elő. Akik visszaéltek a hatalommal, ő azokat felelősségre is vonta. Ennél fontosabb volt Bakynak és Endrének a jelentése. Azt hiszem ez a jelentés fenn is maradt. Endre néha megállt jelentésének olvasása közben és szóban is tett megjegyzést. Jaross ült velem szemben. Egyik oldalán volt Endre, másik oldalán Baky. Én ültem Jarossal szemben. Mellettem balról, ugy emlékszem Jungerth Arnóthy volt és jobbról Antal István. Ketten felolvasták a jelentésüket.

B.: - Endre és Baky?

RAYGAM
ARHÉKAZA SOVIÁNOBU
ARÁIVYOR

M.: - Endre és Baky. Egészen képtelen dolgokat mondtak el. Szerintük humánusan történt az egész deportálás. Endre még szóban ilyeneket is mondott, hogy frissítő szolgálatot szerveztek meg az állomásokon. Akkor, sajnos, Jaross, aki velem szemben ült, elnevette magát. Én komoran néztem rá. Magához tért és gyorsan vége lett a nevetésnek. Ugy emlékszem, ezután én jelentkeztem szólásra. Elmondottam, milyen találkozásaim voltak Serédi Jusztiniánnal, Ravasz Lászlóval. Említettem az egyházak tiltakozásait. Azután elmondottam azt az esetet, hogy Rusznyák István és Purjesz Béla egyetemi tanárokat, annak ellenére, hogy a belügyminiszter ur aláírta a mentesítésüket, mikor átadták az engedélyeket a csendőr

parancsnoknak lent a szegedi táborban, az megnézte és azt mondotta, csak az az engedély érvényes előtte, amelyet Baký és Endre irnak alá. Erre a parancsnok eltépte a mentesítést és eldobta. Ekkor elkomorodott Jaross és Baký odaszólt felém: -"Ez nem igaz." Én visszaszóltam: -"Bizonyítom, tanum van." Közbeszólt Sztójay: -"Tessék hagyni, hogy beszéljen az államtitkár ur." Tovább folytattam a beszédemet, elővettem egy *Matematische Zeitschrift* c. folyóiratot. Ugy emlékszem Berlinben jelent meg és ez az 1942-43-as száma volt ennek a híres nemzetközi folyóiratnak. Rajta ott szerepelt Fejér Lipót neve. Mondtam: -"Aki jó a németeknek, nem jó nekünk?" -"Fejér Lipót híres matematika professzor. Őt is sárga csillaggal jelöljük meg, és deportálásra kerüljön?" El voltam készülve, hogyha ellenem szólnak, pld. Imrédy, akinek a felesége is pártfogásba vett embereket nálam és Rátz Jenőné, aki szintén hozzám fordult, akkor konkrét adatokkal fogok bizonyítani. Így akartam védeni magam. Felszólalásom végén azt a kijelentést tettem, hogy tessék kivenni a zsidókérdésnek a kezelését a Belügyminisztérium hatásköréből. Baký rám szólt akkor: -"Védd a magyar egyetemi tanárok ügyét." Mondtam: -"Azt védtem, nyugodt lelkiismerettel mondom, hogy azt védtem." Utánam még felszólt Imrédy, Szász Lajos, aki nagyon rideg ember volt. Kár érte, mert nagyszerű gazdasági szakembernek számított. Ismétlem, ridegen nézett rám. Kundernek is láttam a fagyos tekintetét, mintha mondta volna: -"Fiatal ember, mit kellemetlenkedsz itten." Felszólt Imrédy, de nem kifogásolta, amit mondtam. Elnézett fölöttem, mintha nem is szólaltam volna föl. Ő tőlem függetlenül mondta a maga mondokáját. Láttam, hogy Sztójay teljesen elvörösödött, különösen, amikor azt mondtam, hogy eltépték az engedélyt, és azt is hozzá tettem, úgy látszik a belügyminiszter urnak és a kormánynak nincsen tekintélye. Elvörösödve, haragosan nézett Jarossra, Endrére és Bakýra. A minisztertanácsban még érdekes volt a Jungert Arnóthynek a jelentése.

A 0045/18

B.: - Arnóthy Jungerth Mihály is felszólalt ezen az ülésen?

M.: - Igen. Sokszor úgy mondták, hogy Jungerth Arnóthy, másképp Arnothy Jungerth. Felszólalt és az egészet szenvtelen, diplomata magatartással mondta el. A sérelmeket a külföldi sajtóból idézte, amelyekről a magyar közönség semmit sem tudott. A külföldi lapok leírták, hogy micsoda embertelenség történt. Ma is érthetetlen számomra, hogy a minisztertanácsban kultúremberek ezt végighallgatták megjegyzés nélkül. Jungerth Arnóthy hivatkozott a pápára, az amerikai tiltakozásra, Angliáéra. Idézte a különböző nagy külföldi lapok cikkeit, a svédeknek a tiltakozását is. Nagyon komor hangulat alakult ki a jelentése következtében. Láttam, hogy Sztójay nagyon ideges volt. Emlékszem arra, mintha a székébe ekkor beleroskadtx volna Jaross Andor. A minisztertanács után nekem Bakó nem is köszönt. Endre sem. Haragosan összeszedték az irataikat és sértődötten elmentek. Jaross ott maradt még egy ideig ülve. Ennyit mondott felém; halkán: - "Szervusz." De ismétlem, le volt törve, és úgy ment el. Imrédy sem fogott kezet velem. Szász Lajos se, a többiek se. Emberi hangot ütött meg Bárcziházi Bárczy István. A minisztertanács alatt ő egy külön asztal mellett ült. ^{RAYON} ^{LA} ^{MA} ^{EGY} ^{AMIKOR} ^{AZ} ^{ARÁNYT} ^{ÉRTŐ} Ez egy kissé magasabb volt, mint a minisztertanácsi asztal. Nagyon szép minisztertanácsi terem volt. Elegáns ruhában voltak a miniszterek, maga a magastermetű Bárcziházi Bárczy István volt a legelegánsabb. Őt láttam, amikor én beszéltem, mert szemben ült velem. Egy időben a minisztertanács alatt nem írta a jegyzőkönyvet. Nézett engem. Ő volt egyedül, aki szimpatizált velem. A másik Antal István volt, de ő inkább lenézett, nézte az asztalt. A minisztertanács után Bárczy gratulált, kezet fogott, és ő mondta, hogy állítsam össze egészen röviden jegyzőkönyvi mellékletként a felszólalásomat. Amrózy később nem tanácsolta, hogy ezt megtegyem, azért, hogy ne szolgáltaassuk ki magunkat, de én mégis két nap múlva átadtam a felszólalásom egész rövid szövegét Bárcziházi Bárczy Istvánnak. Antal István a minisztertanács után félrehívott, kivitt a teraszra és azt mond-

ta, hogy bátor felszólalás volt, de készüljek fel rá, hogy le fognak tartóztatni. Ekkor elmentem Ambrózyhoz. Közöltem, hogy mi történt. Kértem, hogy ha én esetleg nem tudok dolgozni, Bereczky legyen a megbízott, fogadják őt minden további nélkül helyettem és csinálja tovább a dolgokat. Ambrózy azt mondta, hogy a szerencsém az, hogy egyedül kritizáltam a belügyminisztériumot, mert így azt a benyomást keltettem, hogy mint mániákus fiatal ember védem a kultúrembereket. Tehát nincs mögöttem semmiféle szervezkedés. Egyedül kell továbbra is dolgoznom, mondta ő. Ő nem engedte pl. azt sem, hogy Wallenberget, a svéd király megbízottját nála megismerjem, hogy találkozzam vele. A kabinetiroda előszobájában köszöntünk Wallenberggel egymásnak, de nem beszélgettünk, mert Ambrózy szerint baj lett volna ebből.

B.: - Voltak-e kellemetlenebb következményei a minisztertanácsi ülésnek Önre nézve?

M.: - A minisztertanácsi ülésnek rám nézve így kellemetlenebb következménye nem volt. Hallottam akkor, hogy Veessenmayernél, a német követségen azt beszélték, hogy van valaki a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, aki mentesítéssel foglalkozik, menti a zsidókat, pedig a magyarságnak az az érdeke, hogy elvigyék őket innen. Ezt Haász Aladár, miniszteri osztályfőnök mondta nekem. Még azt is mondotta, Mág hogy még nemcsak ezt teszem szerintük, hanem keresem a Szovjet felé a kapcsolatot. Haász Aladár tanácsolta nekem, hogy nagyon jó lesz fölmenni és végre bemutatkozni Veessenmayernél. Megígértem neki, hogy föl fogok menni. Nem akartam nyíltan azt mondani, hogy nem, mert baj lehetett volna belőle, de soha nem mentem Veessenmayerhez. Én vele találkoztam Basch Ferenc tárgyalásán a háboru után. Én megismertem őt fényképe után, de ő nem ismert meg engem, csak akkor, amikor a nevet bemondtam, mint tanu. Mi tehát nem ismertük egymást, nem is mentem el hozzá, Basch Ferenchez viszont elmentem. De ez más kérdés, mert nekem Basch Ferencről eltérő véleményem van, mint másoknak. Tehát különös bántódásom nem volt, óvatosabbnak kellett lennem. Még csak azt

akarom elmondani, hogy Macartney, a kiváló tudós is azt írja, hogy a minisztertanácsnak a zsidó kérdésben nem volt eredménye. Ez tévedés! A kormányzói mentesítés ezután jött létre és Bakyt és Endrét a kormányból ezután sikerült véglegesen kitenni. Nem akarom magam dicsérni, de tény, hogy nyíltan szembeszálltam Bakyval és Endrével. Tessék, bizonyítsa be más is, hogy ezt tette. A kormányzó pedig ekkor kezdte aktívan kézbe venni a zsidók mentesítésének az ügyét. Másnap, június 22-én hívatta Faraghót és megnyerte őt magának Bakyval és Endrével szemben. Természetesen bizalmasan.

B.: - Kérem szépen, Bakytól félték általában még a kormányon belül is?

M.: - Félték. Nagyon jó kérdés. Azt mondta nekem a minisztertanács után Antal István ijedt arccal: - "Tudod ki ma Magyarországon Baky László és Endre László?" Ezt mondta még: - "Nagyonnaiv, de magabiztos ember vagy, ezt tisztelem benned." Ismétlem, ijedt képpel és féltő tekintettel mondta. Mondtam neki: - "Nem érdekel. Nézd, én vagyok az egyetlen paraszt származású magyar ember bent a kormányban. Tartóztassanak le." Mi adott önbizalmat? Megmondom: a jóhiszeműség. Én tévedtem, de mindig jóhiszemű voltam. Én úgy látom, hogy jóhiszeműen csak tévedni lehet, de vétket, bűnt elkövetni nem. Azt mondják gunyosan, hogy a pokol tornácán is jóindulattal van kiköveztve. Én nem értek ezzel egyet. Én az ember legfőbb, elengedhetetlen tulajdonságának a jóindulatot tartom.

~~XXXXXXXXXX~~

x./ Még meg kell említenem valamit a minisztertanácsról. Az ülés befejezése után Sztójay bement az egyik szobába a minisztertanács teremtől nem messze. Az ajtó félig nyitva maradt. Amikor ott mentem el, hallottam, hogy németül telefonál. Rusznyák István és Purjesz Béla professzorok neveit hangosan mondta. Azt nem tudom, hogy Edmund Veessenmayer birodalmi megbízottnak, vagy Otto Winkelmann Gestapo tábornoknak telefonált-e. De annyi bizonyos, hogy a telefonálásnak eredménye volt, mert Rusznyáket és Purjeszt családjával együtt Bécsből visszahozták a zárt vagonból. Zöldi Márton magyar századost, aki akkor a Gestapo szolgálatába állt és kegyetlenkedett a deportálásnál, kiutasították az ország területéről Németországba a minisztertanács után.

A 0045/19

- A munkám során igen kiváló emberekkel kerültem kapcsolatba. Személyesen néhányat megemlítek: Fejér Lipótot, Ádám Lajost, Frigyessy Józsefet, Heltai Jenőt, Ligeti Miklóst, Csorba Gézát, stb. Ez az az időszak, amikor nagyon sok drámai pillanatot éltem át és ezért ez az időszak az én álláspontom, felfogásom tisztázásánál nagyon fontos szerepet játszik. Ekkor jöttem rá arra, hogy nem vettem figyelembe eléggé az asszimiláció értékének jelentőségét, nem láttam eléggé annak a magyarság szempontjából a fontosságát. Én elsősorban addig a cionistákkal érintkeztem, már 1936-ból is van Buká Miklóstól egy könyvem, dedikált példányom, de annyi igaz, hogy a kérdés cionista megoldásában is mindig a humanista álláspontot képviseltem. Most látom azonban azt, hogy mennyire egyoldalú ez az út. Elgondolkoztam rajta, hogy hol van itt a hiba, mi volt tulajdonképpen jóhiszemű tévedésemnek az igazi oka? Azt is láttam, hogy végeredményében nagy hiba volt a magyar nép kulturális, gazdasági és politikai elmaradottsága, amiért elsősorban természetesen az akkori kormányzat x volt a felelős. De azért ezzel a felelősséget senki sem háríthatja el magáról. Így pl. többek közt találkoztam Zilahy Lajossal és ő maga is azt mondta, hogy a vezető réteg a hibás az elmaradottságért, de amikor neki azt megemlítettem, hogy még sincs egészen így, mert sokan sorban állnak a lakásokért, az üldözöttek lakásaiért, az elhagyott javakat is eltulajdonítják, amikor kiárusítás van, hatalmas tömeg áll sorban az üzletek előtt. Tehát még sem lehet mindent teljesen csak egy kis vezető réteg hibájául, bűnéül felróni. Vagyis minden egyes embernek meg van a maga felelőssége a maga kis posztján is, Zilahy ebben nekem végülis igazat adott. Azt tette hozzá még, hogy nagyon furcsa dolgot mond. Szerinte most tulajdonképpen félünk azért, hogy a magyar nemzet veszély fenyegeti. Pedig egy nemzet nem lehet csupán egy szűkebb felső társadalmi réteg egy országon belül, mint nálunk, hanem egy nemzet akkor jön létre, ha egy nagy élő társadalmi közösséget tud alkotni, *(minden réteggel együtt)* ő állítja, hogy ez nincs még Magyarországon. Azt mondta, hogy para-

dokszonnak tünik, de majd jön egy nemzetközi irányzat, és akkor fog igazán megszületni a magyar nemzet. Az fogja kulturálisan, gazdasági, szociális és politikai téren felemelni a néptömegeket és megteremtteni az igazi nemzeti közösséget Magyarországon. Ez nekem nagy újdonság volt akkor. Felhívta a figyelmet arra, hogy nem kell idegenkedni és a kommunistákkal is fel kell venni a kapcsolatot. Ismétlem, mivel Magyarországon nem voltak független, tudományos kutatóintézetek, amelyekben a társadalmi problémákkal alaposan lehetett volna foglalkozni, így csak egyesek foglalkoztak azokkal külön és ezért természetesen nem alakulhatott ki tisztult felfogás sem a nemzeti, sem a nemzetiségi kérdésben, sem a zsidó kérdésben és más kérdésekben sem. Így pl. Szekfű Gyula, az eléggé neves tudós is azt írta, hogy a cionizmusban van a zsidókérdés megoldása, az csak a cionizmus útján képzelhető el. Az asszimilációt úgy állították be Szekfű Gyula, Szabó Dezős és mások is ijesztésül a magyarság előtt, hogy az nem szolgálat a magyarság számára, hanem hódítás ellene. Most, amikor én találkoztam Heltai Jenővel, és elgondoltam, hogy mit adott ő a magyarságnak és mit kapott tulajdonképpen tőle, rájöttem, hogy ő többet adott, mint kapott, többet adott, mint sok ugynevezett törzsökös magyar. Tudósokkal, művészekkel találkoztam, akiknek nemzetközi híruk van és ők is mind többet adtak a magyarságnak, mint amennyit kaptak tőle. Rájöttem, hogy az asszimilációban, a természetes asszimilációban, igen nagy érték rejlik a magyarság számára és, hogy az asszimiláns és nem asszimiláns magyar között csak egy különbség van, hogy jellemben és tudásban ki mit képvisel. Most mintegy üzenetet mondanám el, amit leszűrtem magamnak, mert én nagyon nehéz időben nagyon közvetlenül beszéltem az emberekkel. Normális időben az államtitkár és a felek kapcsolata kézfogás volt csupán. Én emberi közelségbe kerültem a felekkel és őszintén beszélgettem a problémákról. Pl. Stern Samu, aki idős emberként nagyon nehéz időben állt a Zsidó Tanács élén, és mégis nagyon sok támadás érte őt, még később 1945 után is, ő, amikor hozzám jött, egyszerűen kijelentette: -"Én magyar vagyok, de hitem izraelita." Én azt

mondtam és ma is azt mondom: - "Teljesen igaza van". Emlékszem *Komoly Ottó*-ra, Molnár Andrára és Buká Miklósrá. Ők azt mondták: - "Mi zsidók vagyunk, hitünk izraelita, de becsületes magyar állampolgárok vagyunk". Ezt az álláspontot is elfogadtam és ma is elfogadom. Jött Fauszt Imre, akiről először azt hittem zsidó származásu, később tudtam meg, hogy sváb származásu. Ő azt mondta: - "Én becsületes kommunista vagyok, és becsületes asszimiláns magyar." Akkor megmondtam neki: - "Rájöttem már arra, hogy asszimiláns és nem asszimiláns magyar között csak az a különbség, hogy jellemében és tudásában ki jelent többet a magyarság számára." Ez a nagy tanulság, amit magamban hordoztam és ez akkor született meg bennem az emberekkel való érintkezésben, ebben a szörnyű korszakban. Később ezt a lelki vívódást láttam, amint már említettem dr. Bibó Istvánnál, aki 1948-ban írt egy nagyon szép tanulmányt, de sajnos, annak visszhangja akkor nem volt. De annál nagyobb öröm most számomra, hogy Száraz Györgynek "Egy előítélet nyomában" c. könyve olyan nagy sikert ért el. Csak azt mondhatom, hogy örülök annak, hogy ezt megérhettem, és szeretném, ha ezt a nagyon *kényes kérdést*, idézve József Attilát, egy lépéssel a megoldáshoz közelebb tudnánk vinni. Ő ezt mondja a mult-ról: "A harcot, amelyet őseink vívtak békévé oldja az emlékezés, s rendezni végre közös ^{szellemi} ~~dolgainkat~~ ^{szellemi} ~~dolgainkat~~: ez a mi munkánk és nem is kevés."

Mester Miklós